

Ա Ջ Դ. Կ Ր Օ Ն Ի. Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն
Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն. Գ Ի Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն
Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

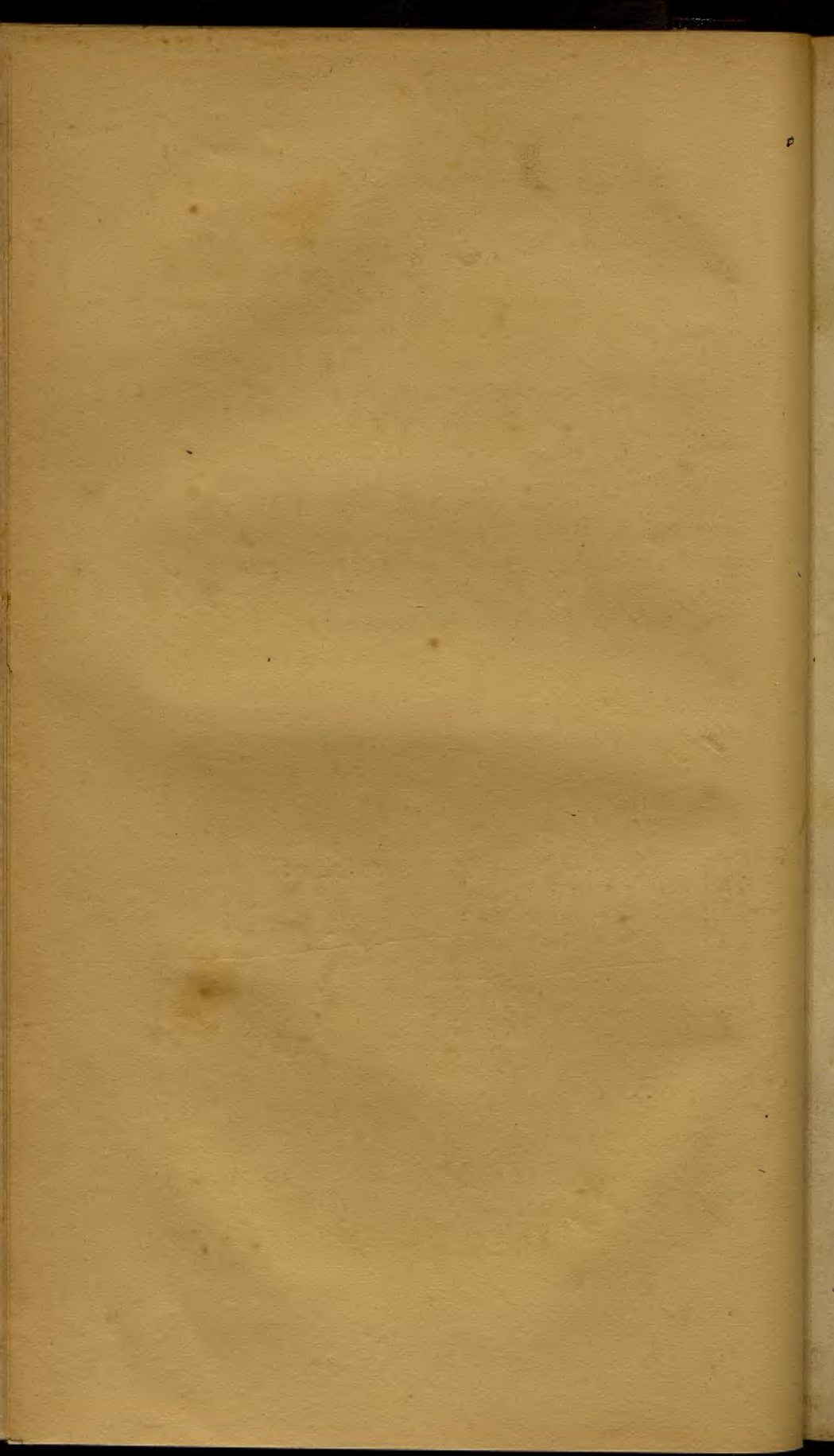
ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ԵՐԿՐՈՐԴ. — ՓԵՏՐՈՒԱՐ 1874

Ա. Առաջին արեգաբուն Ս. Ղեռանդանոյ ժամառանի վանացոյ
 Բ. Գեորգիան և հասարակ
 Գ. Վանանան Խարհրդոյ ժեղջին աղաբարոնիւնը
 Դ. Եփրայեցոյ զՋ հանդերձեւ Լեւոյ հասարակ
 Ե. Արաբա ահանդեւ
 Ջ. Դանբա առանին արեգաբուն
 Է. Տարափոխի հեռանդանիւն արջոյ ,
 Ը. Բանաստեղծարարիւն
 Թ. Առաջ
 Ժ. Կարապետիւն

3 U. F. U. U. T

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՂԱՆՍ ԶԱՐԽԱՓԱՆ Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
— 1874 —

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԵԴԱՐՁ

ՍՈՒՐԲ ՂԵՒՈՆԴԵԱՆՑ

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՎԱՆԱՑՍ

Տարիէ մը հետէ սուրբ վանացս մէջ այս անունով վարժարան մը բացուած է ժառանգաւոր եւ թոշակաւոր աշակերտներու համար . Ս. Վանքս իւր հաստատութեան մօտ ժամանակներէ եւ այսր անընդհատ կերպով ունեցած է դպրոց , բայց ժառանգաւորաց եւեթ . անցեալ տարի կրկին բացաւ զայն նոր պայմաններով եւ առաջինէն աւելի կարգաւորեալ եւ գովելի միջոցներով .

Այս կարգաւորութիւնը ոչ միայն նիւթականին կողմանէ հասկցուելու է , այլ եւ բարոյականի մասին , թէ՛ ուսմանց տեսակին , թէ՛ ուսուցման եղանակին եւ թէ՛ աշակերտ ընդունելու մասին . վասնզի վարժարանը իւր նախկին դրութեան համեմատ դարձեալ որոշեալ թուով ժառանգաւորներ ունենալէն յետոյ՝ իւր դրից տանելուն համեմատ թոշակաւոր աշակերտներ ալ ունեցած է եւ կրնայ ունենալ .

Անցեալ տարի երբ վարժարանը Ս. Ղեւոնդեանց օտնին օրը՝ որոց անուան պաշտպանութեանը նուիրեալ է ,

հանդիսապէս բացուեցաւ , այն օրը , միայն եւ միայն եւրեք ժառանգաւոր աշակերտ ունէր . Նոյն ատեն վարժարանի Հոգաբարձուն նոյն փոքր երեքը ամեն իրաց կարգաւորիչ եւ յերկինս բնակեալ մեծ — Երեքին խնամոյ յանձնելով՝ մեծ վստահութիւն կ'յայտնէր՝ թէ հետեւեալ տարին տասնապատիկ աւելի աշակերտ պիտի ունենար վարժարանը . Եւ արդարեւ մէկ տարւոյ շրջանին մէջ , նոյն երեքը երեսուն եւ երեք եղաւ , եւ Աստուծով օր ըստ օրէ կ'աւելնայ , որչափ որ ազգայինք մեր վարժարանին վրայ ունեցած ակնկալութենէն չվրիպին , թէպէտեւ չարակամ մարդիկ օտար աչօք դիտեն մեր բարենպատակ ձեռնարկութիւնը , եւ մեր վանքը իբրեւ ամայի եւ չի՛ս եւս տեղ մը ներկայացունեն հասարակաց աչքին .

Բերկրութիւն է մեզ այս անգամ ամառթերթիս միջոցաւ մեր վարժարանի տարեգարձին հանդէսը համառօտիւ նկարագրել , որ տեղի ունեցաւ ամսոյս հինգին Ս. Ղեւոնդեանց տօնին օրը .

Առաւօտուն Ս. Ուխտիս Գեր. վանահայրը միաբանութեամբ հանդերձ վարժարանը գնաց , ուր մասնաւոր սենեկի մը մէջ հանդիսին պատրաստութիւնն հոգացուած էր . Նոյն հանդիսավայրին մէջ ուշադրութիւն գրաւող տեսարան մ' էին Ս. վանացո նախկին գլխաւոր առաջնորդաց եւ վանահարց կենդանագիր պատկերները , որոնք ի յիշատակ նոյն Ս. Հարց ուսումնասիրութեան մատենադարանին շուրջը զետեղուած էին .

Հանդէսն սկսաւ վարժարանին հոգաբարձու Արժ. Ներսէս վարդապետի համառօտախօսութեամբ , որով վարժարանին նիւթական եւ բարոյական միամեայ ընթացքը ներկայացուց Գեր. վանահօր եւ բոլոր հանդիսակաւնաց , եւ անցեալ տարւոյ շրջանին մէջ կրած դժուարութեանց հետ վարժարանին ներկայ վիճակը բաղդատելով իւր սրտին մխիթարութիւնը յայտնեց , եւ ապագային մէջ վարժարանին լաւ եւս յառաջանալու վստահութիւնն հաստատեց .

Ի պատասխանի յայտարարութեան հոգաբարձուին իւր ջերմ շնորհակալութիւնն յայտնեց Գեր. վանահայրը , թէ առ նոյն ինքն Հոգաբարձուն , եւ թէ առ վերա-

կացուս եւ վարժապետս վարժարանին , եւ խօսքն առ աշակերտս դարձունելով՝ գեղեցիկ կերպով հանդիսին նիւթը բացատրեց , եւ խրատեց զիրենք՝ մեծնալիքը մօրդ , իբրեւ հայ եւ իբրեւ քրիստոնեայ , ճանչնալ ընկերական պարտքերը , սիրել ազգը եւ սուրբ կրօնքը , ինչպէս սիրեցին եւ անոնց համար արեամբ չափ նահատակեցան մեր նախնի եկեղեցական սուրբ Հարք , եւ աշխարհիկ ժողովուրդք • Ասիկայ հաստատեց սուրբ Ղեւոնդեանց եւ երանելի վարդանանց պատմական օրինակներով :

Աշակերտաց սոյն հանդիսին վրայ ունեցած զգացմունքը բացատրելու եւ իրենց դեռասնունդ մտաց իբր խայրիք մ' ընծայելու համար արժան կհամարիմք հոս դնել յետագայ ճառը , զոր այն միջոցին երրորդ կարգի աշակերտներէն մին կարդաց 'ի գիմաց բոլոր աշակերտաց :

Առաքելաշնորհ սրբազան Հայր եւ Գեր. Ս. Հայրք ,

Տարբեր օրուան մէջ կգտնուիմք , չնմանիր այս օրինակներուն , յորս մեր անձին շահու համար կգործեմք , եւ իւրաքանչիւրս մեզի առաջնորդողներուն ցուցած նպատակին հասնելու ճիգ կթափուիմք • Իսկ ասիկայ մեզի համար սուրբ եւ նուիրական օր մ' է , խթան մ' է , որ քիչ մը ժամանակ ալ մտքերնիս եւ սրտերնիս մեր սուրբ Հարց յիշատակին նուիրեմք , որոնք ծնան զմեզ , եւ այնպիսի փառաւոր անուններ թողուցին պատմութեան մէջ • որ Հայ սրտերու վրայ անջնջելի գրոշմուած է , նա մանաւանդ մեր սրտերուն , որ նոցա անուան նուիրեալ վարժարանի մը մէջ կդաստիարակուիմք • Այս ըզգացումը կկրենք մենք ամենքս ձեր որդիքը , ուստի բոլոր ընկերակցացս կողմանէ համարձակեցայ պատկառելի հարցդ երեւիլ , եւ քանի մը խօսքով իմ եւ նոցա զգացման թարգման կանգնիլ •

Յիշաւի սրբոց Ղեւոնդեանց յիշատակը ո՛րչափ որ մեզի ուրախութեան և հրճուելոյ պատճառ է , սակայն միան

դամայն կղողացունեն իմ ոսկորներս և ամօթահար կըլլամ, և կպատկառիմ իրենց փառաւորութենէն. նոցա ո՞ր ջանից, ո՞ր գործոց և ո՞ր աշխատութեանց կրնամք համապատասխանել. նոցա ամեն խորհուրդ, շարժումն, քայլափոխ և յառաջ բերած արդիւնք առանձին առանձին մեզի համար օրինակներ են, առաջնորդներ են, և կսովրեցունեն՝ թէ ի՞նչպէս սիրելու է ազգը, ի՞նչ սրտով աշխատելու է նորա պայծառութեանն և օգտին համար, այնպէս որ եթէ մեծամեծ մշասներ վրայ հասնին, որոնք մինչև անգամ մահ ու պառնան, առանց վհատելու ձեռնամուխ ըլլալ, և եթէ հարկը պահանջէ, քրտինքի տեղ արիւն թափել, և անձն ամբողջ ազգին տեղ գրաւ տալ. ո՞չ ապաքէն քաջերու արիւնն ազգին վր կուծիւն է, ո՞չ ապաքէն նոցա ամեն մէկ կաթիլն օգուտ և երջանկութիւն կխոստանան ազգին.

Այս աւուր մեր յիշատակութեան առարկայ եղած սուրբ մարդիկը՝ ո՛չ միայն ազգը փրկելու և նմա խաղաղութիւն տալու ձեռնարկեցին, այլ և եկեղեցւոյ թշնամեաց դէմ՝ ակոյեան կանգնեցան. Այն սրբազան շէնքը՝ որ կատաղի թշնամոյն պիտի մատնուէր, այն պիտի զօրութեամբ պաշտպանեցին, որ զանիկայ աւերել ուզող ձեռքն յոգնած ու պարտասած՝ ակամայ թողուլ ստիպուեցաւ.

Այս է սուրբ Հա՛րք, որ պէտք է աւելի մեր ուրտերուն խորը թափանցէ, այսու պէտք է առաւել զգածուիմք, պէտք է որ այս մտածութեամբ լցուի սրբտերնիս.

Բերէ՛ք իւրաքանչիւր ազգի պարծանք ու փառք եղող բոլոր հոյակապ մարդիկը, ժողվեցէք մտքերնուդ մէջ. աչքերնուդ առջև առէ՛ք նոցա գործերը, ո՞րչափ որ կրնաք յիշել. Նոյնպէս յիշեցէ՛ք մեր ազգին երևելի և պանծալի մարդիկը. այդ մարդոց գործերը, ունեցած պատիւն ու փառքը կրնան արդեօք Ս. Ղևոնդեանց վրայ շուք ձգել. Սա՛ ամենէն լուսաւորն է, և սորա լուսոյ ճառագայթից քով այլոց փառքը կաղօտանայ, Վասնզի չէ՛ թէ նիւթապէս կանգնեցին զմեզ, այլ հոգեւորական կաղնուսով մարմնաւորն, ալ վերականգնեցին.

Այո՛. Գեր. Ս. Հարք . ամենքս ալ՝ որ Հայ անուան վրայ կպարծիմք , ամենքս ալ՝ որ Հայաստանեացս եկեղեցւոյ անարատութիւնը կներբողմք , մենք կըսեմ . յիշաւի այդ պարծանքը նոցա արեան շնորհիւն ունեցանք , մեր կողմանէ բան մը չունիմք . այդ հրեշտակային մարդիկն են միայն մեր պարծանաց առարկայքը .

Զրադաշտայ պիղծ կրօնքը՝ որ ամեն զրկանք . բռնութիւն և յափշտակութիւն աչքին առած՝ Հայաստանի ներսերը տարածուելու բուռն ճիգ կընէր , Հայոց երկրէն իսպառ մերժուած այս պիղծ մոլորութիւնը ուրիշ դիմադիր մը չունենար այն միջոցին . բայց միայն սրբոց Ղեւոնդեանց քաջութիւնը , նոցա ճարտարախօս և հոգեւից լեզուն և վերջապէս նոցա պատուական և սուրբ արիւնքը .

Յիշաւի պատկառելի հանդիսականք , դժուարին գործ մ' էր նոցա ձեռնարկութիւնը . որովհետեւ արտաքին թշնամւոյն դէմ չէր միայն՝ որ կպատեւրադմէին , այլ գարշահոտ ժանտախտը ներսէն ալ սկսած էր գործել . Ահա՛ հոս էր դժուարութիւնը և յուսահատեցուցիչ պարագայն . Ազգը իր ծոցին մէջ վասակներ և նորա արբանեակ ժանտ գայլեր ալ կտածէր , որոնք պարսկական բռնութեանց աւելի ոյժ և նեցուկ կըլլային . Այսպիսի պարագայի մէջ ո՞վ չվհատիր , ո՞վ չլքանիր . սակայն առաքինեաց միաբանութիւնը անքակտելի միաց . վասնզի գեղեցիկ և բարի վախճանի մը կնայէր . իսկ չարին կողմն ամօթահար յետս դարձաւ . նրօնի և ազգի սէրը որչափ զօրաւոր է ճշմարիտ սրտերու մէջ , թէպէտ և սակաւաւոր՝ այլ հաւատարիմ և քաջ մարդոց սրտին մէջ .

Կեցցեն՝ ուրեմն սուրբ Ղեւոնդեանք . անմոռաց մնայ անոնց յիշատակը . . . կեցցեն և նոքա , որ ձայնիս արձագանգ կուտան .

Իսկ դուք , սիրելի ընկերակիցներս . կուզեմ քանի մը խօսք ալ ձեզ ուղղել , և՛ խիստ յարմար կտեսնեմ որ ձեր ուշադրութիւնը հրաւիրեմ այս առուր տօնախմբեալ հողեղէն հրեշտակներու վրայ . դուք՝ և ես ձեզի հետ աւելի պէտք է զգածուիմք և ուրախանամք , վար-

ժարանիս տարեդարձին հետ գրէթէ մեր տօնախմբութիւնն ալ է . որովհետեւ սոյն յարկին մէջ կդաստիարակուիմք . ասոր մէջ կանանիմք թէ հոգւով և թէ մարմնով . Այս սուրբ հայրերը որ զմեզ խնամելու և բարի մարդ ընելու պաշտօնն ու փափաքն ունին , ուրիշ բան չեն պահանջեր մենէ . բայց եթէ կրօնասիրութիւն , ճշմարիտ ազգասիրութիւն , ազգին շահուց ծառայելու եռանդն , և վերջապէս արբոց Ղևոնդեանց պէս սիրտ ունենալ .

Այսոքիկ են նոցա պահանջն ու փափաքը . միայն իրենց պատկառելի ներկայութիւնը թո՛ղ մտքերնիդ ձգէ . թէ ի՞նչ վախճանաւ կդաստիարակուիմք .

Այնպիսի անուան մը տակ կգտնուիմք , որուն մէկ կողմը պատիւ , և միւս կողմն՝ անարգանք է մեղի համար . եթէ այդ անուան պահանջած կերպովն ուշադրութիւն ընեմք , այն ատենն է՝ որ կրկին բարձրացուցած պիտի ըլլամք իրեն փառքը , և պիտի ըսեմք համարձակ՝ թէ Ս. Ղևոնդեանց արժանաւոր որդիք եմք . բայց թէ որ ապերախտ սրտեր և անարժան գործեր ունենամք , մեր է անարգանքը , մեր է անպատուութիւնը և ո՛չ թէ այն անուան՝ որ մեր վրայ կկանչուի .

Դեռ ևս ի՞նչ կրնամք ցուցնել մեր կողմանէ , բայց եթէ յանհուն շնորհակալութիւն և երախտագիտութիւն . իսկ արդիւնք , տակալին արժէք ունեցող բան մը չունիմք . ուստի ջանամք մեր մանուկ հասակին մէջ նոյն սրբոց հոգւով մեծնալ , փառք և պատիւ ըլլալու համար Ս. Վանքիս և Քրեյի Ազգիս .

Այս ճառախօսութեանց ատեն մէջ առ մէջ ջերմ բարեմաղթութիւններ եւ ըստ պատշաճի երգեցողութիւններ եղան , եւ հուսկ ուրեմն բոլոր հանդիսականք իրենց շնորհակալքն ու սրտազեղ գոհակալութիւնն յայտնելով մեկնեցան .

Բայց աւելի գեղեցիկ եւ սրտագրաւ էր խօսքով Ա. նայողքերգութիւնը , զոր վարժարանի աչակերտք ներկայացուցին գրարառ լեզուով սուրբ վանացս վեհարանի ըն

դարձակ սրահին մէջ նոյն երեկոյին .

Հարկ չեմք համարիր ըսել՝ թէ աշակերտք խիստ յաջողակ կերպիւն ներկայացուցին իրենց մասերը . վասն զի թերեւս նմապարծութիւն կհամարուի . սակայն մենք ո՛չ իբր գովեստ , այլ իբր անկեղծ վկայութիւն կը դրեմք այս համառօտ տողերը . Անշուշտ մեր վկայութեան ձայնակից պիտի ըլլային այն դուրսեցի հրաւիրեալք՝ որոնք օգերուն յանկարծական փոփոխման եւ ճանապարհաց փակուելուն պատճառաւ արգիլուեցան ներկայ գտնուիլ .

Վստահ եմք՝ որ մեր այս վկայութիւնը լիովին պիտի արդարանայ առաջիկայ արձակուրդի ատեն տրուելիք ուրիշ գրաբառ ներկայացումով մը , ինչպէս այս անգամ այնպիսի տպաւորութիւն ըրաւ ներկայ գտնուողներու սրտին , որ կրկնութիւնը խնդրուելով՝ հետեւեալ հինգշաբթին Ս. Վարդանանց տօնախմբութեան երեկոյին դարձեալ ներկայացուեցաւ աւելի չքեղութեամբ եւ աւելի յաջողակութեամբ .

Աւելորդ կհամարեմք նշանակել հոս , որ մեր ներկայացում ըսածը չէ թէ սիրահարական մասերով խառնուած խաղեր են , այլ ազգային ոգի եւ սէր ներշնչող զուտ պատմական դերեր .

Իսկ 'ի մասնաւորի դիտողութեան արժանի կհամարեմք ներկայացուած ողբերգութեան գրաբառ լեզուն , որ թէպէտ արդի շատ բանակրկիտ եւ աշխարհաբառ թերի եւ գողունի լեզուին սիրահար մարդոց աչքին Բեռլինէն անգործաբերելի լեզու մը համարուած է . սակայն ըստ որում մայր եւ կատարեալ լեզու , այնպիսի ներդաշնակութիւն , քաղցրութիւն և արագ դարձուած մ' ունէր դերասաններու բերանին մէջ , որոյ հաւասարութիւնն երբեք չկրնար ունենալ աշխարհաբառ լեզուն , ուչափ յարդարուն և կոկիկ ալ ըլլայ .

Ինչ սրտագրաւ տեսարան մը կըլլայ , որ երբ թատերական բեմերու վրայ մեր նախնեաց գործերն ըստ կարելւոյն անոնց հազած զգեստուց տարազով 'ի հանդէս կուգան , նոյն իսկ անոնց խօսած կենդանի լեզուն կը դառնայ դերասաններու բերանին մէջ փոխանակ աշ-

խարհաբառ մուրացիկ լեզուին .

Թերեւս գրաբառի ճաշակ չունեցող , կամ թէ եւ պակասաւոր ` այլ իբր նոր լեզու աշխարհաբառ պաշտող մարդոց անհաւատալի կամ դժպհի գայ խօսքերնիս . սակայն ինչպէս այս անգամ , փորձն հաւաստի կընէ՝ թէ գրաբառն , իր պարզութեան մէջ , ոչ միայն քիչ շատ ճաշակի տէր անձանց հասկանալի , այլ եւ թատերական խաղերու ալ վայելուչ եւ յարմարաւոր է . վասնզի եթէ տուարկուի որ աշխարհաբառն առ հառարակ ամեն հասակի հասկանալի է , դարձեալ փորձը մեր տեղը պիտի պատասխանէ ` որ ճաշակէ զուրկ մարդոց այն ալ անհասկանալի է :

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՒԱՏՔ

Ա.

Երբոր մարդու մը իմացական վիճակը խանդարի չը-
կընար համաձայնեցունել եղելութեան կամ վորձոյ ըս-
տուգութիւնը տեսական գիտութեան հետ . բնական-
ձական սկզբունքը կամ օրէնքը կրօնական առածի կամ
վարդապետութեան հետ . առեքեւոյթ անհամաձայնու-
թիւնը էական տարբերութեան կամ երկու ծայրերու
հակասութեան հետ կշիռթէ : Իմացական ցնորքի այս
դիպումներու մէջ ճշմարտութիւն ճշմարտութեան դէմ
կ'յարձակի . վտանգ մ' է կծագի , որուն դէմ տալու
համար բանականութիւն եւ հաւատք իրենց կշիռը կը
կորուսանեն : Այս շփոթմանց պատճառն է սխալ ենթա-
դրութիւն , տգիտութիւն եւ մտքի անհոգութիւն : Եր-
բոր լոյսը վրայ դայ՝ մէկէն կցրուէ այս ցնորքը , եւ յայտ
յանդիման կցուցանէ՝ թէ հոգին ալեկոծող եւ կործանե-
լու չափ սպառնացող մըրիկը լոկ երեւակայութեան պա-
տրանք մ' է եղեր :

Անանկ ժամանակի մէջ կապրիմք , յորում կարի յա-
ճախ են այս տեսակ ցնորքներ . Չարմանք հարկաւոր չէ-
իմաստասիրական եւ կրօնական ճշմարտութեանց ազի-
տութիւնը այժմ գրեթէ ընդհանուր է . ամենէն յատակ
հայեցողութիւնք ալ էական կետերու մէջ թերի են .
դահալէժ դատումն եւ անխորհուրդ խօսելու սովորոյթը
դիւրահաւան կարճամտութեան հետ 'ի միտքին դալով ,
արդեւք կըլան ընտրելու խելամտութեանց արժէքն եւ
կշռելու ճշմարտութեանց աստիճանը : Աշխարհիս մէջ ,
ուր կրօնք եւ բանականութիւն շատ անգամ ոտքի կո-
խան կլինին , դրական գիտութիւններ միշտ շլացուցիչ
են : Գիտականներ ունիմք՝ որք գիտութեանց ծայրն
հասած լինելու յոխորտանքով ամեն հայեցողութիւն կա-

տարած եւ ամեն փորձառութիւն վերլուծած կկարծեն . եւ որովհետեւ ընդհակառակն ոչ հաստատուն իմաստասիրութիւն ունին , եւ ոչ ալ դրութենէ մը նախապաշարուած մտքի գլորմունքը պաշտարանելու հաւատք , շուտով կմոլորին յանդուգն կարծիքներով , յանուն գիտութեան կամ ճշգրտուած ապացուցութեան խելքի եւ հաւատքի հիմնական ծանօթութեանց վրայ կյարձակին , գիտութեան հետ իրենց մտաց պատահական յղացումները չկրնալ միացունենուն համար . Այսպիսեաց խիւղախ ձեռնարկութիւններն գիտնաբար հաստատուած գործողութեանց եւ ստոյգ մակածութեանց հետ խառն կըլլան , ուստի մեծ տպաւորութիւն կընեն այն մարդոց մտքին , որոնք թէ եւ յատուկ հետազոտութիւն կամ հրահանգ մը չունին՝ բայց գիտնական իրողութեանց հետաքրքիր են :

Դժբաղդաբար ժողովրդեան մեծ մասը տգէտն է , խիստ քիչեր կրնան իսկապէս ճանչնալ թէ ինչ բան է ոմանց իմաստասիրութեան եւ հաւատոյ դէմ դործածած վէճերը . Նոյն իսկ կրթեալ մարդկանց մէջ անգամ գտնուածը օրագիրներէ , դրօսանքի համար ձեռք առնուած գրքերէ եւ խօսակցութիւններէ ժողովուած կէս գիտութիւնն է . Բայց շատ անգամ կէս գիտութիւնն ալ հաղուագիւտ է . հարեւանցի գոյացած ըմբռմունքը , նշանաւոր գիւտի մը լոկ անունը եւ կէս կամ կողմնակի փորձառութիւն մը ամեն բան ըմբոստացած սեպելու բաւական եղած է . Ահա այս ատեն պատիւ ցնորքներ կուգան կտնկուին մարդկային ոգւոյ եւ կսարսափեցնեն , վարկաբարդի կամ հեռաւոր գիւտեր աստուածաշնչի եւ եկեղեցւոյ աւանդութեանց եւ վերացական բնազանցութեան հետ հակասական կուգան . արարչութեան եւ նախախնամութեան դէմ իմաստասիրական եւ աստուածաբանական այլանդակ առարկութիւններ կգոյանան , որոնք յեղափոխ ոգւոյն փշած կերպովը մերթ յայտ եւ մերթ յայն կողմ կծռուկին . բայց գիտութիւնը բոլորին վրայ մէկ աչք նետելով կդղրդէ . կարգ մը տկարացած հոգիներ ալ օր ըստ օրէ իրենց հաւատքը կնուաղեցունեն եւ երթալով բոլորովին կ'ընչեն : Իսկ ինչ ըսեմ այն յան-

դուզն բարեպաշտներուն կամ կրօնքի դրօշակի նախանձ
կրող պաշտօնականներէն , որք իբր թէ կրօնքը գիտնոց ըս-
պառնայիքներէն ճողոպրելու համար գիտութեան դէմ
կմաքառին . յանուն աստուածաշնչի՝ զոր ոչ մեկնելը գի-
տեն , եւ ոչ ինչ նիւթերու վրայ ասոր աստուածային
անխախտութիւնը կորոյն , եւ յանուն կարծեաց եկե-
ղեցւոյ՝ որոց ոչ հիմը գիտեն եւ ոչ ծագումը , փորձա-
ռութեան եւ հայեցողութեան դուրս բերած առածնե-
րուն կհակառակին . Այս ծայրայեղ կրօնաւորները , չարն
այն է , որ իւրեանց մոլորութիւնքը տուրբ գրոց եւ ե-
կեղեցւոյ հեղինակութեան կհեծցունեն . եւ գիտու-
թեան դէմ մաքառելու փորձով ծանակ կըլլան եւ հա-
ւաքնին ալ փտանդի կբերեն . Մենք բաւիղ . Ասկէ
դուրս ելլելու կերպ մը կայ . ցուցնել՝ թէ գիտութիւնը
մինչեւ ո՛ր կրնայ երթալ , եւ ուրիշ կսկսն սանձա-
ծակ ենթադրութիւններ . եւ միւս կողմէն հաստատել
թէ բանն ու հաւատքը ինչ բանի կտախան զմեզ , եւ թէ
իբրեւ ազատ խորհող-էակներ իրաց բնութիւնը հետա-
զօտելով ինչ սկզբունքներ եւ վարդապետութիւններ
կրնամք քաղել . Այս երկու կէտերը երբոր աղէկ մը պար-
զուին՝ ցնորքները կաներեւութեան , գայթակղու-
թիւնն ալ կվերնայ .

Բ.

Այսօր գաղափարաց շփոթութիւնը սաստիկ է , գրե-
թէ մեր քիչ մը գիր ու բառ և մանաւանդ էւրոպացի
լեզուի մը գիրք հասկնալու չափ եղող գիտունները կը
կարծեն՝ թէ նորագոյն տեսականներ և գիւտեր նիւթա-
պաշտ (մտթերիալիսթ) անաստուածին ձեռքը զօրեղ
փաստեր եղած են . Բայց ո՛չ . ճշմարիտ գիտութեան
յատուկ և աներկբայի փորձերը հետզհետէ վրայ գալով
պիտի ցոյց տան նիւթակրօններու աստուածադրութ ա-
ռածներուն արժէքը . Դատման մէջ արտօրանքը այս
վախճանին չհասցուներ զմեզ , պէտք է յամսառ շուշա-

գրութեամբ քննեմք և զանազանեմք՝ թէ ո՛րն է իրա-
կան և ստոյգ ապացոյցը , և ո՛րը կասկածելին և երևա-
կայականը . Այսպէսով կատարած կրկնամբ Պօղոս առա-
քելոյն խօսքը՝ զոր , իբր կանոն կամ մեթոս իմաստա-
սիրութեան , Պաքօնէ և Տէքարթէ այսքան դարեր յա-
ռաջ գրած է հաւատացելոց ըսելով . Չափնայն ինչ քննե-
ցէ՛ , շէտի՛ն ընկալու՛ն . որ նոյն է ըսել , ստոյգն ստոյգ-
ն և կասկածելին կասկածելի դատեցէք . Այս կանոնը կըր-
նայ գործածել ամեն մարդ . եթէ աշխարհական և եթէ
կրօնաւոր , եթէ վանական և եթէ ոչ — վանական .
որով կհասկցուի՝ թէ ո՛րն է հետազօտութեանց յատուկ
առարկայներու վրայ կրնանք զբաղիլ մենք ալ առանց իր-
նական հաւարէ դո՛ւրս քաշելու և իրօնի ներհակ գիշտոյն լինելու .
և բան մը չնշանակեր հոգեբանութեանը վանական աստիճանա-
նախեան ինչնապահէ՛ք՝ խօսքը , եւ կնեւենք .

Արդարեւ կրօնքի մէջ ճշմարտութիւններ՝ որոց հի-
մը Աստուած կամ անոր խօսքն է և աւանդապահը Աս-
տուծոյ արժանի պատմութեան մը անշարժելի հանգա-
մանքները , ուսումնական գիւտեր չեն կրնար խախտել
զանոնք . Աստուած չէ ուղած յայտնել այնպիսի բնական
և բնազանցական խնդիրներ՝ որոց լուծումը մեզի , գո-
նէ Աստուծոյ նպատակին մէջ , կարեւոր չէ , միայն մեր
պարտաւորութիւնները ճանչնալու և կրօնական վախճա-
նին դիմելու համար հարկ եղածները իմացուցած է . Աս-
տոնցմէ դուրս մնացած ամէն բան հետաքրքիր մտաց ա-
զատ քննութեան , դու ըսէ , անկախ որո՞մաբանութեան՝՝՝ ձգած
է . Բաւականէն աւելի կարճ պէտք է համարիլ այնպիսի
մարդկանց մտքեր , որ հիմն ՚ի վեր տանելու չափ սխալ
բաժանումն կրնեն իրենց գործողութեանց մէջ , այն է՝
քննելի առարկայները զատելու տեղ քննողները կզա-
տեն . կամ թէ ըսեմք՝ անկախ կոչած տրամաբանութիւն-
նին միայն ոչ — վանականին վզէն կկախեն , որ պէտք
էր , առանց մարդու մը վզէն կախելու , քննելի առար-

* Սիւնի . Ա . Մամուլ 1873 Հոկտեմ. երես 441 .

** »

անդ

»

»

»

»

կային վիճակէն կախէին , Ռւշադրութիւն պէտք է ընել , դարձեալ կըսեմ , որոշելու թէ որոնք են որ սուրբ գիրքը կամ եկեղեցին մեր ազատ հետազոտութեան թողած է , և վերլիստիայութեան յատուկ փութիտականութեամբը , յանհնարինս բաժանեալ դրութիւններու կրնանք ներքեւել . Ասկէց կհետեւի թէ քրիստոնէական կրօնքը դիտնական վիճաբանութեանց մէջ շահ չունի . ինչպէս նաև փաստալ . Իհետեւի նաև թէ դիտուններն իրաւունք չունին , յանուն գիտութեան , ասոր վերլուծել չկրցած խնդիրները մէկդի ձգելու : Բնազանցական և կրօնական ճշմարտութիւններ կան , որոնց վրայ դիտնական հետազոտութիւններով վիճել անկարելի է , ասոնց յատուկ ապացոյցը բանն և հաւատքն է . այնչափ բարձր ուր դիտնոց մշտափոփոխ տեսականներն և մրկածով վէճերը չեն կրնար հասնիլ , զի անոնց ստուգութիւնը՝ փորձառութեան մը արդիւնքէն կամ նոր դիտի մը վիճակէն կախեալ չեն . կարծել թէ գիտութիւնը կրնայ անոնց փաստ տալ , ասիկա անոնց գերազոյն յարդն ու միանգամայն գիտութեան իսկ ճշմարիտ պաշտօնը չճանչել է . անոնց հետ կռուելու համար գիտութեան կապուիլը՝ գիտութեան մեթոտ բռնաբարել է . և վեհ ու օրինաւոր հետազոտութեան գիտնարար պայմաններու տեղ տգիտական և կեղակարծ կանոն բռնել է :

Դարձեալ Աստուածաշնչէն եւ կրօնքէն պահանջել որ դիտնական փորձառութեան հետեւանքը կամ ընդունի եւ կամ մերժէ , եւ զանոնք մեկնելու յատուկ եղած են թաղութիւնները կամ ճանչնայ եւ կամ ընդդէմ առարկէ , աս ալ Աստուածաշնչին նպատակը չարշարել է . զի ասոր նպատակը մեզի պարզապէս տեսական ճշմարտութիւն աւանդել չէ . այլ մարդուս վախճանը , որ գործնական է , սորվեցունել , եւ միայն բարոյականի եւ կրօնի հրահանգներ տալ , աստուածաշնչի կըսեմ , որ արեւելեան հին բանաստեղծական լեզուովը անմեկնելի խորհրդոց վրայ քօլ դրած է , եւ ով որ քիչ մը իրեն խորութեան , առատութեան , վսեմութեան եւ գերազանց գեղեցկութեան համն առնու , եւ չկրնայ ճնազանցութեան , ընագիտութեան , աստեղագիտութեան

թեան , երկրաբանութեան , նախապատմական հնախօսութեան եւ բնական գիտութեան օրէնքով թարգմանել մէկէն կ'յուսահատի : Ուստի հետազոտութիւն ընողներ ազատ են անկէ որո՞ւմբանո՞ւմբէմբ կրօնի հեղինակութեան չ'վճռած նիւթերուն վրայ գիտնաբար ճշմարտութիւն փնտռել : Փորձառութիւնը եւ իմաստասիրութիւնը չափ մը հաւանական ծանօթութիւններ կրնան մատակարարել գիտնոց այնպիսի նիւթերու համար , որոնց հետ կը կրօնքը կամ աստուածաշնչին տառերը վերաբերութիւն չունին կամ վերաբերութիւննին անորոշ պահեր են , Յիւսպէս խոտելի են , թէ անոնք՝ որ այն ծանօթութիւնները բացարձակ իմաստով կ'որոժածեն , գիտաւորութիւննին ան ըլլալով միայն՝ որ կրօնի ճշմարտութիւնները ոչնչացունեն , եւ թէ՛ անոնք՝ որ գիտնական ծանօթութեանց կհակառակին իրենց անհիմն կարծիքները սուրբ գրոց խօսքերուն եւ աւանդութեան կապելով : Այս երկու այլանդակութիւններն ալ անտանելի են , պէտք է հաւասարապէս զգուշանալ՝ թէ այն վտանգաւոր լեզուադարութենէն , որ սուտ իմաստասիրութեան լեզուն է , եւ կուզէ հաւատքը հալածել , եւ թէ այն կեղակարծ կրօնասիրութենէն եւ անապաշտական երկիւղածութենէն՝ որ կոչտ հաւատքով մը գիտութիւն կ'ըշնամանէ :

Գ.

Եթէ արարչութեան խնդրոյն վրայ , ուր գիտութիւնը իր բոլոր ուժը դրած է , այս սկզբունքները գործածուին , պիտի տեսնեմք՝ որ Աստուածաշունչը բոլոր բուսոց եւ կենդանեաց տեսակներն Աստուծոյ դործ են կըսէ , բայց չբացատրեր՝ թէ ի՞նչպէս ստեղծեց , չպատմեր՝ թէ ի՞նչպէս կաճին եւ կբազմանան , քրիստոնէական կրօնքը սուրբ գրոց այս զանց ըրած կետերուն վրայ բնաւ մէկուն ազատութիւնը կամ անկէ որո՞ւմբանո՞ւմբէմբ չխափաներ , հաւատոյ վարդապետութեանց ճշ

մարտութիւնը միայն կպահանջէ ամուր բռնել, ասկէ
 դուրս կամ հաւատքի հարկաւոր չեղող մութ խնդիր-
 ներու վրայ ի՞նչ բացատրութիւն ալ գնեմք՝ ամենեւին
 անտարբեր կմնայ, Նշանակութիւն անգամ չտար՝ թէ
 սուրբն Բարսեղի վեցօրէից ճառերը ի՞նչ կնշանակեն բը-
 նաբանութեան առաժներու առջեւ, ոչ կպարտաւէ եւ
 ոչ կկապուի: Այսպէս ալ այժմու բնագիտաց այնչափ
 ենթադրութիւնքն ալ որ հանքակենդանեաց պատմու-
 թիւնը եւ արդի շնչաւորաց սկիզբը մեկնելու համար են՝
 ոչ կդատապարտէ եւ ոչ կկուսակցի: Կուզես շատ մը յա-
 յորդական արարչութիւններ ընդունէ, կուզես սկզբնա-
 կան տեսակներ ըստ իմիք ջնջող եւ ըստ իմիք լրացու-
 ցիչ փոփոխ արարչագործութիւն ընդունէ, եւ կամ վեր-
 ջապէս եթէ կուզես՝ էական իրարու հետ չլծայաշար
 առնչութիւնն ընդունէ, ատոնց ջատագով կամ հակա-
 ռակ ոչ սուրբ գիրքն է եւ ոչ ուղիղ դաւանութիւնը.
 ատոնց վճռատու փաստերն ուրիշ տեղ են, բնագիտա-
 կան գործողութեանց մէջ: Ինչպէս յառաջագայութեան դէմ,
 որչափ բաներ ըսուեցան, Շատերը արարչութեան ու-
 ղիղ դաւանութեան դէմ բերին Եւրոպայի մէջ այս գը-
 րութիւնը, բայց ոչ սուրբ գիրքը եւ ոչ եկեղեցին բան
 մը չըսած եւ չըրած փորձառական գիտութիւնը շահատակ
 երեւցաւ: Նախնի հարք իրենց ժամանակակից հեթանոս
 փիլիսոփայներուն բնագիտական այս կարծիքները կլսէ-
 ին, այն ատեն՝ որ դեռ փիլիսոփայութիւնը իր խոշոր զան-
 գուածին մէջ ամէն բանի գիտութիւնն էր. և հարք ի-
 րենց ընդհանր (էզէէգիթիք) գրութիւնը երեցուցին. ա-
 սոնք արարչութեան վրայ հեթանոսներուն գլխադար
 դադանջմունքները կլսէին, բայց իրենց գրական ծա-
 նօթութիւնները անկատար ըլլալով՝ կլռէին և կամ ըն-
 դունելու կմօտենային այն սկզբամբ, թէ բնութեան զօ-
 րութիւնն ու օրէնքը միայն Աստուծոյ է. եւ յիրաւի,
 երբոր Աստուած վերցունեմք, այն ատեն ո՛չ միայն հա-
 ւատքը այլ և բանն ալ ընդդէմ կբողոքէ, Ուսումնա-
 կանաց կվերաբերի առանց կուսակցութեան և նախա-
 պաշարմանց ճշդել այս խնդրոյն ապացույցները. և ար-
 դեան փորձառականութիւնը կաղաղակէ՝ թէ գիտութիւնը

չկրնար ինքնադէպ յառաջ-գալովն ընդունել և իթէ կան հակառակը պնդողներ՝ պատճառը ո՛չ թէ մեթոս փոխել չուզենին է , այլ կրօնքի դէմ մոլեռանդութեամբ կուրանալնն ։ Նիւթականին , որուն աստուածը նիւթն է , բացաճախ պէտք մը կայ ինքնադէպ յառաջագայութեան կարծիքն ընդունելու՝ որպէս զի կարենայ առաջին էակաց ծագումը բացատրել ։ Բայց ինչպէս նիւթապաշտին բանին կուգայ այս դրութիւնը, ուղիւ բանի ալ այնչափ կհակառակի ։ Աստուած մերժելու համար է այս դրութեան ապականիլը ։ Բայց երբ Աստուած մերժուի՝ այս դրութիւնն ալ չմնար ։ որովհետեւ այս էակը կրնայ միայն ամենուրեք զօրութեամբ ընդ ամենայն ուրեք մասնաւոր օրէնքներով հետզհետէ զարգանալի կերանքը սերմանել ։

Նիւթոյ ինքնակաց եւ արտադրիչ զօրութիւնը Կիտութեան սկզբնակէտ ենթադրել՝ ամենէն խելքի մօտ մեթոտն հերքել և գործին ճակատը կարծիք դնել է ։ Բայց ինչ խեղճ բան , փոքրագունով՝ մեծագոյնը , անկենդանութեամբ՝ կեանքը եւ անկարգութեամբ՝ կարգը բացատրել է ։ Ասկէ անտեղի ենթադրութիւն չկրնար ըլլալ՝ թէ նիւթը ըստ ինքեան եւ ինքեամբ կայ , եւ թէ շարժման օրէնքը հարկաւոր է ։ Անգործարանաւոր՝ իւթոյ հանդէտ գործարանաւորները ինքնադէպ յառաջգայութեան արդիւնք համարելու վարկածէն , որ սխալ է , բարձրագոյն սեռի գործարանաւորաց վրայ ալ յաջորդական փոխակերպութիւն ենթադրելու ելլել ։ Կա՞մ որ նոյն է քարէն բուստը , եւ կապիկէն մարդը փոխաբերել ։ ո՛վ Աստուած , ի՛նչ խելագարութիւն ։ եւ ենթադրութիւն ենթադրութեանց յամենայնի ենթադրութիւն ։ Միթէ ասանկով դժուարութիւնը արմատէն կը վերնայ , — ո՛չ , եւ բիւրիցս ո՛չ — , այլ մանաւանդ կշատնայ ։

Ամենէն երկդիմի եւ կցկտուր խօսքեր՝ որոնց հետեւականութիւնը ոչ այս ինչ է եւ ոչ այն ինչ , աւելի իմաստասիրաց յանդգնութեանց մէջ կպտտահի ։ ուստի ամենէն շատ եւ շուտ նորոգումն պահանջող բանը փոխադրութիւնն եղած է ։ Նոր փիլիսոփայութիւն մը

վերաշինելու համար մերը պէտք է անոր նիւթերը պատրաստէ — ըսած է երեւելի գրիչ մը*, որ նոյն է ըսել թէ ոչ միայն այժմ շնորհքով գրութիւն մը չունիմք, այլ նիւթերն անգամ դեռ ժողոված չեմք: Վիկթոր Բուդէն է հոս պարմաւեան իմաստախոնէան կըսէ. — մարդկային խելքը զգայարանաց, կրից և երեակայութեան հետ յարաբերութիւն ունենալուն համար, կմոլորի աշունցմէ. ասկէց են այնչափ բաղմադիմի և անտեղիտալի խոտորմունքները —:

Մեր հետազոտութեանց հիմը կամ խելքը 'ի Գի Գեշ սերմն է, զոր կխղդեն միշտ փուշերը. իսկ հաւատոց հիմը կամ Աստուծոյ խօսքը Եփէէ Բաբէ կամ անդորր սրտի մէջ ինկած սերմն է, որ կաճի եւ կպտղաբերէ: Հետազոտութիւն կամ գիտութիւն եւ հաւատք զիրար չեն աղարտեր, միայն թէ երկոցուն յատուկ նիւթերն աղէկ որոշեմք: Եւ երբ գիտութեանց նորանոր տեսականներ մեծ շշուէ եւ շռինդ հանելով կուգան հաւատքին կայարան եղող խելաց կղպչին, պէտք է առանց սասանելու համբերել, կանցնի աղաղակը, կղաղրի փոթորիկը, եւ շուտով կուգայ հին խաղաղութիւնը:

* Ռեվիւ տէ Տէօ Մօնտ. 43 Մայիս 1868, եր, 363

ՎԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

ՎԵՐՋԻՆ ԱԶԳԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՍՌ.

ընդհանուր ուխտն եւ տեսչութիւնս վանօրէից ։

« Ազգային վարչութեան վանական խորհուրդս 1873 յունիս 30 ամսաթիւ եւ 47 թուահամարաւ առ ընդհանուր միաբանութիւնս թուրքիոյ Հայաստանեայց վանօրէից ուղղած շրջաբերական գրոյն պատասխանը մինչեւ ցայսօր՝ իբաց առեալ 10 — 15 վանքեր , մնացեալներէն ստացած չըլլալով , որոշեց երկրորդել զայն (վերջին ազգարարութիւն) վերնագրով , որով վանական խորհուրդս կը հրաւիրէ այն ամէն վանական միաբանութիւնները , որ իրենց զրկուած շրջաբերականը անպատասխանի թողած են ցարդ , փութան թուականէս մինչև 43 օր , մի և նոյն շրջաբերականին պատասխանել ։

Երբ պատահի որ՝ թէ վանական միաբանութիւնը և թէ այն Գաւառ . վարչութիւնները , որոց իրաւասութեան ներքեւ կը գտնուին միաբանութենէ զուրկ վանքերը , այս անգամ ալ անտարբեր և զանցառու դտնուին՝ հակառակ սոյն վերջին ազգարարութեան , վանական խորհուրդս պիտի պարտաւորի այնպիսիները իբրև ըմբօստ համարելով կեդրոնական վարչութեան ամբաստանել և հարկ եղածն առաջարկել ի պատժապարտութիւն ։

Ասոր հետ մեկտեղ Վ . խորհուրդս հարկ համարեց և զայս ծանուցանել վանական միաբանութեանց և Գաւառ . վարչութեանց , որ ազգային ամէն վանօրէից մէջ կուսակրօնութեան ուխտի տակ ժառանգաւորաց վար-

ժարաններ հաստատելու և բանալու ձեռք զարնեն ըստ կարողութեան վանօրէից իւրեանց , և այս անհրաժեշտ գործը կատարելով փութան հաղորդել վ. խորհրդոյս ցմէկ յառաջիկայ ապրիլ ամսոյ

Արդէն վ. խորհուրդս համոզուած է որ ամեն վանք առ ձեռն կարողութիւն ունի 6 — 12 և 40 տղայի համար վարժարան բանալու , և գիտէ նաև որ վարժարան չբանալու համար ինչ պատճառներ որ մէջ բերուին , անտեղի են և այսպիսի պատճառները ընկ անհոգութենէ յառաջ կուգան : Այսու ամենայնիւ խորհուրդս ետ չպիտի կենայ ի հարկին արժան եղած անօրէնութիւնն ի գործ դնելէ՝ Կեդր. վարչութեան դիմելով : Սակայն կը յուսայ խորհուրդս որ այսուհետև թէ վանական միաբանութիւնները և թէ Գաւառային վարչութիւնները ներկայ ազդարարութիւնը յարգելով պիտի փութան իրենց տեսչութեանց տակ գտնուած վանքերուն մէջ ժառանգաբորայց դպրոցներ բանալու , և վերջապէս չպիտի ստիպեն զխորհուրդս՝ աննահաջելի բողոքող ըլլալու անլսողներու համար յատենի կեդրոնական վարչութեան :

Այս առթիւ հետևեալ երկու որոշումներն ալ որոց գործադրութիւնն անհրաժեշտ է , հարկ կը համարիմք ձեր ուշադրութեանը յանձնել ՚ի կարգադրութիւն :

Ա. Վանուց բոլոր անշարժ կալուածներն , պէտք է տիրող Տէրութեան օրինաց համաձայն խփու ընել , առանց դրամական և այլ պատճառներ մէջ բերելու , ինչպէս ըսուած է վարը նշանակեալ շրջաբերականին մէջ :

Բ. Ուրիշ վանքերէ կամ վիճակներէ վանքէ եկող վարդապետները մէկ քանի օրուան համար հիւր ընդունիք , բայց բնաւ ի շարս միաբանութեան չանցունէք՝ առանց գիտութեան կեդրոնական վարչութեան վանական խորհրդոյ :

Ի մի բան՝ պարտաւոր էք ձեզ եղած յանձնարարութիւնները անմիջապէս օրինաւոր կերպով դործադրութեան առնուլ , և անոր արդեանց վրայ կանոնաւոր տեղեկագիր ուղարկել վ. խորհրդոյս մինչև որոշեալ պայմանաժամը :

Մահամանադրութեան սկսելէն 'ի վեր հաղիւ վերջին ժամանակներ վանքերու վրայ ուշադրութիւն ընել սկիզբ առ ազդային վարչութիւնը : Այս յայտարարութիւնը , որ կեդրոնին եւ վանքերուն յարաբերութիւնը կարգի դնելու համար է , ինչպէս մեզ նոյնպէս եւ բոլոր վանանականներու սիրելի է , խնդիր մը կայ մէջը՝ զոր առանց ուշադրութեան թողուլ չենք ուզեր : Վանքերու գործօնութեան մի տեսակ միայն որոշուած է վանական խորհրդոյ կողմանէ . Լուսաւորման օրէնքի որով խառնակութեան վարչարաններ ունենալ , Ասոր վրայ է մեր գիտողութիւնը :

Ա.

Ամուրի կամ , ինչպէս կըսեն , կուսակրօն՝ եկեղեցականաց կրթութեան համար վարժարան հարկաւոր է , որ պէտքի ծայրը դալ հատնի այնպիսի եկեղեցականներու , որոնց բոլոր կրթութիւնը իրենց ծառայած վարդապետին կամ եպիսկոպոսին ունեցածէն անդին չանցնիր , եւ դժբաղդաբար շատ նուազ են այն եպիսկոպոսներն ալ՝ որոց բարոյականը կրօնքը եւ գիտութիւնը օրինակել արեւելէ , ինչպէս էին այն հին եկեղեցականներն՝ որոց կենցաղը մաքուր բարոյական եւ գործնական աւետարան մ'էր , որոց կրօնքը անյողդողդէր , հմուտութիւննին՝ եթէ նուազ էր , դոնէ ամէն գիտութիւն արհամարհելու հը պարտութիւնը չունենալով իրենց ծառայած համեստ պատանիներն հմուտ եւ գիտնական դաստիարակներու կ'յանձնէին , բայց հիմայ ամէն բան վեր 'ի վայր ըլլալու :

*Մեր ամուրի եկեղեցականաց կարգին մէջ են նաեւ կինը մեռնելէն ետքը կրօնաւոր եղող եկեղեցականներն , ուստի այս բառով եկեղեցականաց այս կարգը անուանել կամ սահմանել ճիշդ չէ : Եւ յատկանայ յատուկ է այդ բառը՝ որոնք եկեղեցականութիւնը հակառակ նախնական օրինաց եկեղեցւոյ , բնաւ չամուսնացեալներուն միայն պահած են :

հետ՝ եկեղեցական գաստիարակելու կեպերն ալ վեր
 'ի վայր եղած են , իպիսկոպոսներուն կամ առաջնորդ-
 վարդապետներու թիւէ 'ի թեմ համոռնելով շրջելու
 բարքը , առանց իրական գործօնէսլթեան՝ համբաւով
 և լրագիրներով հռչակուելու թեթեւութիւնը , ժամանա-
 կին ակտորժակին համեմատ գարոց գոչելով եկեղեցւոյ
 ատենէն գոռալու , իսկ միւս կողմէն ժողովրդեան հոգեւոր
 վիճակը բանի տեղ չ'դնելու անտարբերութիւնը , թե-
 մէն քսակ շինելով տեղ մը քաշուելու անհոգութիւնը ,
 իւրոց ընդհանր խնամ պանելով հաւորին ուրացած չըլլալու եւ
 իր հօտէն աւելի ընտանիքը մոռածելու յետս ընդդէմ
 անձնուրացութիւնը մէկ մէկ գլուխ աստուածաբանու-
 թեան դասեր ըրած են իրենց աշակերտ փոքրաւորները
 կամ տբեղայնորդ : Ասոր համար կերպարանեալ վարդա-
 պետներ ուր որ փնտռես կգտնուի , բայց ճշմարիտը
 գտնել շատ դժուար է : Ասկէց է ընդհանուր դայթա-
 կըութիւնը բոլոր եկեղեցւոյ մէջ . ասկէց է ամեն տեղ
 առաջնորդի եւ վարդապետի համար կամ դէմ եղած
 այնչափ սնոտի եւ փոռ իրարանցումներ : Չարեաց ա-
 ռաջքն առնելու համար պէտք է ապականութեանց հո-
 սանքը խափանել . անկեալ եկեղեցականութիւնը 'ի հի-
 մանց վեր առնելու եւ փառօք եկեղեցւոյ բեմը տանե-
 լու համար ամուրի եկեղեցականները պէտք է կրթել ,
 աշխարհի եկեղեցականներու կամ աշխարհականներու
 ձեռքով կրթել՝ որոց վրայ ճշմարիտ ամուրիութիւնը պա-
 տիւ եւ արդիւնք ունի , որոց առանձնասիրութիւնը և
 աշխարհափարական կենցաղավարութիւնը առանց դայ-
 թակըութեան է , որոց դիտութիւնը աւետարանի եւ
 եկեղեցւոյ պատմութեան վրայ նորանոր լոյս կբերէ , որոց
 վարքը ժողովրդեան մտքին եւ սրտին զարգացումն եւ
 պատկառանք կտպաւորէ , որոց վեղարը մատենագրու-
 թեանց սրահին մէջ գործօնեայ , փայլուն եւ գեղեցիկ կե-
 բելի , որոց ձեռքի բեմբասացութեան դաւադանը ,
 Աստուծոյ խորանին մէջ , ծաղիկ եւ պտուղ կերեցունէ ,
 Աշխարհի եկեղեցականներու պէտք է յանձնել՝ որ անձ-
 նուրացութեան սկզբունքը համոզմամբ եւ յաղթութեամբ
 կրից կպահեն , եւ ոչ թէ շլացուցիչ տեսարանի խա-

բութելով առանց ներքին հաստատուն համոզման յօրինակէ գծելով առեր են , խամանակիս կեղակարծ հնթադրութիւնները սուտ հանելու չափ զինուորեալ պէտք է ըլլան : Այս ատեն եկեղեցականաց վրայ ամուրիութեան գրութիւնը խոտան ցցնելու համար թշնամիներու ըրած զրպարտութիւնը կնեատուի , եւ եկեղեցւոյ փառքը կը նորոգուի :

Այո՛ , պէտք է դաստիարակել եկեղեցականները ? որով ոչ միայն հաւատքը և եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը կզարգանայ , այլ և գիտութիւնը , Որովհետեւ անտերունջ և աղքատ ազգ մը ենք , որուն կեանքը խընայութենէն միայն կախեալ է և ոչ թէ շահերէն , ինչ յառաջադիմութեան հնարքներ որ միտք կբերեմք , պմենքն ալ խոշոր ծախքերու կարօտ են , օրինակի համար , Ակադեմեայ մը ունենալու վրայ շատոնց կխօսիմք , բայց պատրաստուելուն խելք չհասնիր , որովհետեւ այսպիսի ժողովոյ անդամներ կամ ծախքի տէր են կամ ապագայներ ունին , որոց համար դրամ պէտք է , իթէ անշահասիրութիւնը իրենց կրօնական ուխտ ընողներ այս բանին բաւական ըլլան , այն ատեն ո՞րչափ գիրաւ պիտի յաշողիմք : Եկեղեցականութիւնը արդեօք չժողովորէր , երբոր կտեսնէ՝ թէ ինք զինք և ընտանիք հոգալու կոչումն ունեցող աշխարհիկներ յառաջադէմ են քան զինքը , չա՞մչնար արդեօք որ ինք ժառանգաւոր անուն ունի , ազգային հաստատութեան մը ժառանգութեան մէջ կմտնէ , ուր բաւական նիւթական պատրաստութիւն , հաց և գիրք կայ , բայց շատ մը ետ մնացած է այնպիսի մարդիկներէ՝ որոնք իրենց ժառանգութիւն , հաց և գիրք ճարելով մէկտեղ յաջողեր են գիտուն ըլլալ ամեն բանի , և մինչև անգամ իրեն սովրեթն պարաք եղած նիւթերու վրայ քան զինքն աւելի հմտութիւն կերեցունեն : Յայտնի կերևի՝ թէ եկեղեցականաց կրթութիւնը մրցանքի մը ներքեւ ինկած է այսօր , և այս բանը կպահանջեն իրենցմէ՝ թէ՛ իրենց կոչման կամ պաշտօնին յատուկ առաքինութիւնները , թէ՛ ազգին գիտնական պիտոյից ծառայելու յարմար և բնական տրամադրութիւնները , և թէ ժողովրդեան մէջ ոտք ելած յառաջադի-

մութեան ընկերելու ինքնասիրութիւնը :

Վանքերն սլաղափառութիւն ունին այս բաներուն . ժողովուրդը իր եկեղեցականին վրայ թէ իւր պաշտած կրօնքին պատիւը կրնաւ տէ , և թէ ժամանակին յառաջ գիմութեան ասպարիղին մէջ իւր եկեղեցականին յառաջընթացութիւնը կպահանջէ : Ժողովրդեան այս դիրքը ինչ վախճաններու վրայ ալ մեկնեմք , ամենէն՝ հաւանականը այս միայն է , հոգալ իւր կրօնաւորին մարմինը և սպասել՝ որ նա ալ հոգայ իւր հոգին : Վանքերու ուխտ երթալն ալ ամենէն աւելի խելքի մօտ նշանակութեամբ այս միայն է , երթալ գոնէ քանի մը օր համակերպիլ այն եկեղեցականներուն՝ որ աղօթից ժիր են , որ սրտիւ և բարութեամբ մաքուր են , աշխարհի վտանգաւոր փառերու վրայ կիսեղան , և աշխարհքէ առած գայթակղութեանց համար զինք խրատելու բաւական են : Այսպէսով գոյացած են մեր վանքերը և կյարուստի են մինչև այս անխիտանութեան դարու աղքատացած ժամանակը :

Ուրեմն իրաւունք ունի վանական խորհուրդը պահանջելու՝ որ ամեն վանք իւր տանելուն չափով խառնօրոգ դպրոց ունենայ :

Բ.

Սակայն այնչափ միայն չէ վանքերուն «յատուկ եղած ծառայութիւնը» : Վանքերը կրնան ունենալ նաև՝ աշխարհիկ եկեղեցականներ՝ որոնք ընտանի կենակցութեամբ յարաբերութիւն ունին ամենէն հարուստ տանէ սկսեալ մինչև յետին աղքատի տան հետ :

Թեմերուն մէջ այցելութիւն ընողներ գիտեն՝ թէ որչափ անարգ վիճակի մը հասած է աշխարհական եկեղեցականութիւնը կամ քահանայութիւնը : Տգիտութեան հետ մեկտեղ խառնուած աղքատութիւնը՝ եւ ժողովրդեան ալ իւր քահանային ապրուստին բնաւ նշանակութիւն չտալը այն աստիճանի շողոքորթ ըրած են

ղիրենք՝ որ երբեմն ժողովրդեան մէջ դժբաղդաբար
 պատահած բաժանման մէկ մը այս եւ մէկ մ' ալ այն
 կողմը կանցնին եւ կտառուբերին . ո՛ր աղային կամ
 իշխանին երեսէն պաշտպանութիւն կամ շահ կտեսնեն ,
 այն աղային կամ իշխանին կողմը կգտնուին , եւ ո՛րը որ
 ղիրենք հալածէ՝ անոր ներհակ կուսակցութեան դրոշ-
 շակի տակ կնետուին . Յաւալի՛ բան . ոչ միայն հախա-
 տինք Քրիստոսի՝ որ բնաւ կուսակցութեան մը չէր ծա-
 ռայեր , մանաւանդ թէ իւր հղօր ձայնին վրայ բովան-
 տակ ժողովուրդներ պառակտեց . ինչպէս յաւիտենական
 տարբերութեամբ բաժնուած են ամէն ազգեր մի ճշ-
 մարտութեան առջեւ , այլ եւ մեծ մնաս այնչափ ան-
 չափ հոգիներուն՝ որոց ամէն մէկին համար պատաս-
 խանատու են Աստուծոյ , Հռովմէական եւ բողոքական
 քարոզիչներ , ամէնէն տկարը՝ մեր եկեղեցականաց մեծ-
 մասին քանի անգամը կռուելով կրթեալ եւ վարժ , ան-
 հնարին բաժանումն կբերեն ժողովրդեան մէջ , բայց
 մեր քաղաքապահ քահանայից բանակը կամ քնոյ եւ
 ազիտութեան մէջ է եւ կամ կռուոյ ընդ բուն իսկ ժո-
 ղովրդեան . եկեղեցւոյ հասոյթը , որ եթէ միայն քա-
 հանայից նախապատրաստ կրթութեանց համար դոր-
 ծածուին՝ տարակոյս չկայ՝ թէ իւրաքանչիւր եկեղե-
 ցի իւր դասին մէջ պէտք եղածուն չափ դիտուն քահա-
 նայներ պիտի երեւան բերէ , կծախսուին առհասարակ
 բոլոր ժողովրդեան զաւակաց համար . ասոնց չբաւելով
 եկեղեցին՝ դպրոցը չկրնար պէտք եղած ծախքն ունե-
 նալ , աշակերտները կամ բնաւ բան մը չսորվելով դուրս
 կուգան , կամ յոյժ ծանծաղ քանի մը բան միայն սոր-
 վելով՝ որ մինչեւ քահանայ լինելու հասակը գայ՝ ա-
 ռած քանի մը դասերը ղիրենք կատարեալ խմաստակ մը
 կշինեն . Առ դուն , եւ քահանայ ըրէ , եպիսկոպոս ,
 ասոնց ո՛րը որ ձեռք կանցնի . Բայց եկեղեցին ո՛ւր կեր-
 թայ . եպիսկոպոսներն եւ առաջնորդներն իրաւունք
 ունին եկեղեցւոյ հասոյթով քահանայից դասը կրթելու .
 եւ իմացունել ժողովրդեան՝ թէ իւր դաւակին կրթու-
 թիւն , զոր կուգէ իւր նպատակին համար մեծցունել՝
 ինք ծախք տալու պարտաւոր է , եկեղեցւոյն հասոյ-

թը եկեղեցւոյն պիտոյից կրնայ գործածուիլ . եկեղեցւոյ
դասերը ամայի չկրնար թողուիլ , տգէտ քահանայներ
ունենալը բնաւ չունենալու հաւասար է յայտ եկեղեցւոյ .

Բայց այս ճշմարտութիւնը ընդհանրապէս բոլոր ժողովրդեան ընդունել տալու ժամանակն եկած չէ . Այսօր
միայն տղային ձեռքի թուղթը դնել ծանր համարող ծը-
նողքները հարիւրին իննսուն են . եթէ եկեղեցւոյ հա-
րոյթը խտրանեա դպրոցներէն , աւելի հաւանական է
թէ կգոցուին . Ուստի աւելի դիւրին է առաջնորդներուն
եւ գաւառական ժողովոց՝ իւրաքանչիւր կարող եկեղե-
ցւոյ թաղերէն ընտրանօք սրտել համետ , քիչ շատ հրմ-
տութիւն առած եւ քահանայ լինելու փափաքող քա-
նէն մինչեւ քսանեւերկու տարեկան հասակ ունեցող պա-
տանիներ , եւ դնել այնպիսի դպրոցներու մէջ՝ ուր թոշակով
աշակերտներ կառնուին , եւ ժամանակին հարկաւոր ե-
ղած ուսումները կտրուին .

Եթէ վանքերը , որ գաւառներու մէջ աստանդ կը
դառնուին , իրենց յատուկ կուսակիցն ուխտի կամ ամու-
րի եկեղեցականութեան նուիրեալ վարժարաններ պի-
տի ունենան , ահաւասիկ , թէ որչափ յարմար է՝ որ
իւրաքանչիւր գաւառի եկեղեցի մէկ մէկ տղայ զրկեն
այն վարժարանները , որոնք , ինչպէս ըսինք հասուն հա-
սակի մէջ՝ պարտաւորութեան ներքեւ կրնան ճանչցուիլ ,
ասոնց համար եկեղեցւոյ հասոյթէն թոշակ տալ այն վար-
ժարանին , եւ ուսմունքն աւարտելով՝ թէ եկեղեցւոյ
քահանայ ըլլայ իրենց՝ եւ թէ առած հմտութեանը հա-
մեմատ դասատուութեան պաշտօն ալ վարէ իրենց ժո-
ղովրդական դպրոցի մէջ .

Ուրեմն վանօրէից խորհուրդը իշխանութիւն չէ արդի-
ւած , որ վանքերու մէջ աշխարհիկ կարգի եկեղեցա-
կաններ ալ դաստիարակուին . Մեր վանքին մէջ այս
պայմանի վրայ աշակերտներ ալ եթէ զրկուին , կընդու-
նիմք , ուրիշ կըլլայ թող ըլլայ՝ հերիք է որ թոշակ
հետ բերէ .

Այսչափ ալ չէ վանքերուն կարելի եղած ծառայութեանց տեսակը . վանքերու մէջ կրնայ ըլլալ նաեւ անխտիր ամեն ուսմունք առնել ուզողներու համար վարժարան .

Ենթադրելով թէ վանքին մէջ ինչպէս հոգեւորական եւ խնայողական այլ եւ այլ ծառայութեանց , նոյնպէս ալ մտաւորական եւ դպրոցական ծառայութեանց փոխարէն աշխատողներն արդէն իրենց հացն ու գիրքը գտած են , ըսել է իրենց վարձքերն առած . նոր եւ յաւելուած վարձքերու պէտք չունին , շատ դիւրութեամբ կրնան գործածել նաեւ որ եւ է անունով եւ վախճանաւ դպրոցներ , Հին ժամանակին վանականներ ատեն մը մտաւորական զբաղմունք ունենալու համար ձեռագիր գրքեր կ'օրինակէին , եւ ասոր համար է՝ որ մեր ունեցած քիչ շատ գրքեր վանքերէ ժողովուած տըպուած են , եւ այսօր ալ ամէն վանքի մէջ դեռ քանի մը կտոր ձեռագրեր կրնան գտնուիլ , պիտանի կամ անպէտ . ջկայ հիմայ այդ ընդօրինակութեան ծառայութիւնները , վերջին ատեններ միայն իրարմէ քարոզգիրք օրինակելը կար . Այդ ալ պիտի վերջանայ՝ եթէ եկեղեցականներու մէջ աւելի առաջ երթայ հմուտութիւնը , եւ վարժունքի թէ բանասիրութեան եւ թէ սուրբ գիրք մեկնող գրքեր հասկնալու եւ դատումն ընելու ոճերուն . Ահա ուրեմն պատրաստ մարդիկներ՝ որ կրնան վարժարան եւ տպարան հոգալ .

Ապաքէն , քաղաքներու մէջ թոշակ վճարող ծնողքներուն զաւակները քանի մը անունով դպրոցներու մէջ կը աստիարակուին , բայց որու որ տնօրէնութեան տակ է վարժարանը՝ ի հարկէ նա ալ այն գործէն պիտի շահի , ապա թէ ոչ այդչափ ծայրայեղ անձնանուիրութեան հաւատալն ամէն ինքի բան չէ . Այս դպրոցները որչափ ալ քիչ ծախքերով յառաջ երթան՝ աստիճան մը երկուք

վանքերու մէջ պակաս ծախքով կրնան յառաջ երթալ :
Եւ ո՛չ ապաքէն ո՛րը որ քիչ ծախքով կըլլայ՝ նա ամենէն
աւելի մեր ազգին վնասուածն է՝ ուր մեծ բազմութիւնը
հայիւ իւր օրականը կրնայ հոգալ :

Վանքերու համար մեծ դիւրութիւն է՝ ո՛ր գաւա-
ռին կամ թեմին որ մօտ է , անկէ թոշակով աշակերտ-
ներ ընդունիլ , և դաստիարակել , դիւրութեամբ մը՝ որ
չատերու կրնայ տանելի ըլլալ : Այս համեմատութիւնն ալ
չմոռնանք , սր ո՛րչափ գաւառի մը ժողովրդեան սովորա-
բար կեանքն ու չափաւոր վայելքն է , անկէ աւելի նիւթա-
կան ծախքերս հարկ ալ չիկայ , և ո՛րչափ գաւառները
ուտեստի կողմանէ արժանութիւն մը կենայ , այնչափ ալ
թոշակները կրնան աժան ըլլալ :

Ուրեմն վանական խորհուրդը այս կողմանէ վանքե-
րուն յարմարութիւնն ալ կրնդ ունի և կհրամայէ : Մենք
ընդ իրաւասութեամբ ազգային սահմանադրութեան կը-
փափաքիմք միշտ ընդարձակել այն ամէն ծառայու-
թեանց անսակներ՝ որոնց վանքերը բնականապէս յար-
մարութիւն ունին : Ո՛րչափ փափաքելի է՝ որ իւրաքան-
չիւր վանք իւր մօտի գաւառին համար յառաջդիմու-
թեան գործիք ըլլայ : Դժուար չէ այս , հերիք է որ վան-
քերուն բնութիւնը հասկցուի :

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՅ ՄԷՉ

ՀԱՆԴԵՐՁԵԱԼ ԿԵՆԱՑ

ՀԱՒԱՏՔԸ

Ա.

Հանդերձեալ կենաց հաւատքը Մովսիսի հնգամա-
տենին մէջ բացայայտ կերպով շերեւնալուն համար, այս
հաւատքը երբայեցւոց մէջ վերջամուտ կամ Մականբայե-
ցւոց թուականին յատուկ հաւատք համարողներ կրնան
ըմալ :

Այս խնդրոյն լուծումը պիտի փնտռեմք նախ՝ հըն-
դամատենին մէջ՝ որ երբայեցւոց ազգին խիստ հին
իմացական եւ կրօնական վիճակը կպատմէ ընդ առաջ-
նորդութեամբ Մովսիսի : Երկրորդ՝ այն բնագիր խօսից
մէջ՝ որ երբայեցի բանասիրութեան ամենէն շքեղ թու-
ականին կվերաբերի, Դաւթայ թագաւորութենէն ըս-
կսեալ մինչեւ Բաբելոնի գերութեան ժամանակը : Եւ
նաեւ յետին շրջանի պատմական եւ մարդարէական գը-
րեանց մէջ, գերութենէն սկսեալ մինչեւ ցգալուստն
Փրկչին :

Ճշմարիտ կրօնի աստիճան առ աստիճան յառաջա-
տութեան դադափարը, հին կտակին կամ հին օրինաց
յատուկ է՝ որ գոգցես իբրեւ նախապատրաստութիւն
եւ դաստիարակութիւն հետզհետէ կընդարձակուէր :
Մարդկային սեռը՝ ի կրօնս դաստիարակելու համար Աս-
տուծոյ բռնած նախախնամական ծրագիրը վայելա-
պէս կերեւի այս օրինաց մէջ : Աստուած անկեալ մար-
դուն հետ գոգցես ամենափորձ գաստիարակի մը պէս

վարուեր է . ճշմարտութեան ծրարը մէկ անգամով չէ բացեր մարդուն առջեւ , այլ ատեն ատեն՝ ինչպէս՝ որ իրեն իմաստութիւնը սահմաններ էր . յարմար ժամանակի սպասած է՝ եւ յայտնութիւնը աղգաց եւ մարդոց իմացական ու բարոյական տրամադրութեանց համեմատ տուած է .

Նախածնողաց , նահապետաց , Մովսիսի եւ մարգարէից եղած յաջորդական յայտնութիւնները եւ վերջին ժամանակի կամ Մեսիայի բերած յայտնութիւնը իրարու հետ բաղդատէ՝ , մէկէն միւսը օրչափ մեծ յառաջադիմութիւն պիտի տեսնես . Նահապետական յայտնութիւնը վերջալոյսն է , եբրայականը արշալոյսը՝ որ աւետարանի արեգական կարապետեց . Մօլորութեան եւ մոլութեան խաւարը աշխարհի վրայ ծանրանալուն չափով Աստուած ալ տակաւ տակաւ ծաւալող լուսոյն շառաւիղները կը բանայ՝ գողցես անկեալ մարդուն ցաւոտ աչքերը աշխարհի վրայ բարձրանալիք արդարութեան արեգակին ընտելացունելու համար .

Մոյն առ վոքը վոքը զարգացումն ստուգելու դիւրին օրինակ մը ունինք մեսիական գաղափարը բերող պատմութեան մէջ . Եսայեայ եւ Դանիէլի պատմութիւնները հնգամատենին մէջ Աստուծոյ արքայութիւնը նշանակող յայտնութեանց հետ՝ որ խիստ քիչ են , բաղդատէ՝ , տես . օրչափ տարբերութիւն ունին իրարմէ .

Հանդերձեալ կենաց հաւատքն ալ հանգէտ երեւոյթներէ անցած է . Առջի բերան հաղիւ մութ նախածանօթութիւն մ' է միայն , որ բնաւ ազդեցութիւն մը չընեն բարոյական կենաց վրայ եւ կամ խիստ նուազ . Հին ատենի Հրեայն , խելքը միտքը արդի կենաց երջանկութեանց տուած՝ գերեզմանէն անդին խորհրդաւոր ապառնի մը հաղիւ կնշմարէ , եւ չդիտեր անոր ոչ կերպը , ոչ պայմանները եւ ոչ վախճանը . Խիստ վերջերջ այս միջին եւ անորոշ նախածանօթութեան ետեւէն կուգոյ աւելի յատակ գիտութիւն մը , մարգարէներուն աչքը գրեթէ գերբնական լուսով լցուած մահուան ըստուերէն անդին կ'թափանցէ , անմահութեան հաւատքը աւելի ուժգին գիտակցութիւն մը կ'օժողայէ . Իսկ գի-

րեզմանի յաղթական փրկիչը հանդերձեալ աշխարհի ք-
ղը բոլորովին կպատուէ յաւիտենական կենաց խոստումը
ներով . որուն արժանի ըրաւ զմեզ իւր մահուամբը եւ
ճամբան բացաւ իր համբառնալովը .

Կրօնական գաղափարի այս յառաջատուութեան դէմ
գուցէ ըսուի՝ թէ Աստուած երբէք ատեն մը և մինչև
իսկ աշխարհի սկիզբէն ՚ի վեր մարդս երեսի վրայ ձգած
չէ , մեր նախածնողաց հարկաւ դատարարութիւն թու-
աւ , և հանդերձեալ կենաց հաւատքը իբր թղթաւոր
մասն կրօնի լիապէս տուաւ անոնց . Ուստի , ՚ի կանուխ
ժամանակաց տրուած այս լոյսը ամեն ժամանակ և ամեն
ազգի մէջ կենալով ժողովրդեան մը հաւատքը իւր
պատմական արձանագրութիւններէն չքաղուիր . ոչտք
է հաշուի մէջ առնել յոյժ վաղեմի և ընդհանրական վո-
խադրութեանց միջոցը , զոր ամեն ազգ ունի , ամենէն
քաղաքակրթեալ ժողովրդէն սկսեալ մինչև յետին աստի-
ճան վայրենի ժողովուրդը . Այս միջոցն է անգիր վա-
ղապետութիւնը և բերնէ բերան եկած աւանդու-
թիւնը .

Այս երկու միջոցները կրօնական ծանօթութեանց յա-
ռաջատուութիւն ըսուած գաղափարին հակասական չեն .
Մեր ըսածը մտպմով (րասիօնալիսթ) իմաստասէրներուն
յառաջատուութիւն գաղափարացը չէ , այլ դերբնական ազ-
դեցութեան տակ շարժող կրօնական յառաջատուութիւնը .
որուն սկիզբն ալ օրէնքն ալ աստուածային յայտնութեան
մէջ է , ո՛չ միայն առաջին մարդուն եղած յայտնութեան՝
այլ կրօնի ճշմարտութեանց գանձարանը ատեն ատեն
լեցնող յայտնութեան մէջ . Միթէ առաջին մարդը հի-
մնական ճշմարտութիւնները ժառանգեց կարծելով , Աս-
տուած այնուհետեւ այն ճշմարտութեանց սերմը շնորհաց
նորանոր առատութեամբ չաճեցոյց կրնամք ըսել . Մա-
ալ պէտք է գիտել՝ որ նշատմական կոչած յառաջա-
տուութիւննիս անկեալ մարդուն համար է . թէ որ մարդն
անմեղ մնար՝ անտարակոյս իրեն տրուած աւանդն ալ
անձեռնամերձ և ամբողջ կպահէր , բայց ինչալուն պէս
իւր բարոյական բնութեան մէջ տպաւորեալ անկարգու-
թեան հետեւանքներուն ալ ներքև մնաց , որոց առաջինն

է՝ կրօնի ճշմարտութեանց նսեմանալը իւր մտքին մէջ՝
Յայտնութեան շուրջ եթէ ընդ ամենայն ուրեք բոլորովին
չմարեցա՝ գոնէ աղօտացաւ, և պէտք էր՝ որ Աստուած
փայլեցունէր. եթէ նախնական աւանդութեանց նշ-
մարանքը ամեն տեղ միաց, գոնէ կրից և անգիտութեան
թխպայտիւրդ ամպոց ներքեւ ծածկուեցաւ. Աստուած՝
որի սկզբան անմեղ մարդոյն դաստիարակութիւն տուաւ,
պէտք եղաւ որ անկեալ մարդոյն ալ տար.

Հրեայ ժողովուրդը, Աստուծոյ ընտրած գործիքն
էր՝ թէ՛ աւանդական ճշմարտութեանց ծրարը պահելու
հին աշխարհի մէջ, և թէ՛ Յիսուսի Քրիստոսի նորոգու-
թեանց կաշգը առնելու նոր կամ քրիստոնեայ աշխարհի
մէջ. Բայց այս ժողովուրդն ալ խորհուրդներն առնե-
լու համար աստիճանէ աստիճան պէտք էր՝ որ անցնէր.
Աստուած իւր գաղտնիքները իրենց ընդունակութեան
չափով առեն առեն պարգևեց անոնց, այս թէութեան
ներքեւ պէտք է հասկնալ մասնաւորապէս մահուանէ
յետոյ մարդուս վախճանին գաղափարը. Ըսածնիս բա-
ցատրելու համար Մովսիսի հինգ գրոց և Հրէից ինքնա-
կացութեան առաջին շրջանի հաւատքի վրայ քննու-
թիւն պիտի ընեմք.

Բ.

Երկու խնդիր կելլէ առջեւնիս. մէկը Մովսիսի գիր-
քը, մէկ մ'ալ ժողովրդեան մէջ մովսիսի գրքերէն
առաջ եւ յետոյ ժամանակի գաղափարներն եւ հաւատ-
քը. Լուծուելիք առաջին խնդիրը սա է, հանդերձեալ
կենաց վարդապետութիւնը, յորում առաքինութեան
վարձք եւ միութեան պատուհաս պիտի կենայ, Մով-
սիսի՝ Աստուծոյ անունով հրատարակած վարդապետա-
կան եւ բարոյական ճշմարտութեանց կնմանի՞, այնպիսի
ճշմարտութեանց կըռեմ՝ որք ազգին վրայ իբրեւ կանոն
հաւատոյ եւ վարուց գրուած են, եթէ այն վարդա-
պետութեան մէջ այս նիւթոյ վրայ կատարեալ բացայայ-

առթիւն վնասեմք այնպէս՝ ինչպէս կպահանջէ բնա-
ղանցական ճշմարտութեանց յատկութիւնը, չկրնաք դա-
նուիլ Մովսէսի օրենսդրութեան պաշտօնական մասին
մէջ. Մովսէսի դրից տեգակեալը եւ եբրայական ազգի
մէջ տիրող մտածութեան վիճակը աղէկ պէտք է դիտ-
եալ, յորում կարծես թէ բարոյականի կարգն ու նիւթա-
կանը, Աստուծոյ օրէնքը եւ մարդոց եւ ազգաց ժա-
մանակաւոր երջանկութեան յօժարութիւնը խիստ սերտ
կապակցութիւն մ' ունին.

Հին հեթանոսութեան իմաստասիրական եւ կրօնա-
կան վարդապետութեանց ամենէն աւելի աչքի զարնող
բանը ճակատագրի վրայ խոր զգացումն է, որ ծանրա-
պէս տպաւորուած էր անկեալ մարդուն վրայ. Հեթա-
նոսին համար չարը հարկաւոր էր. մարդուն եւ բնու-
թեան մէջ չարին արմատը կայ գիտէին. կատարեալ ա-
զատութիւն երազելը իբրեւ փորձաքութեամբ դատա-
պարտեալ յիմարութիւն կկարծուէր, անողք բաղդէն
խուսել չէր ըլլար. Այս էր հին իմաստութեան բոլոր
եզրակացութիւնը, այս սև վհատութիւնը առ հասա-
րակ ամէն տեղ բռնած էր. Ազատութեան յայտը միայն
Քրիստոս կրնար տալ, որովհետեւ նա միայն կրնար աշ-
խարհ փրկել՝ ի ծառայութենէ մեզաց եւ մոլորութեան.

Հին կտակարանի մէջ այս միութեանի մտածութիւնը
երեւելու ծայր տուած էր արդէն. Հրեայն՝ թէ և ընդ-
հանուր չղթային ծանրութեանց տակ բռնուած՝ կզարթ-
նու և կարխանայ. որովհետեւ գիտէ՝ թէ վերին օգնա-
կանութեամբ կրնայ խզել կապանքը, գիտէ՝ թէ Աս-
տուծոյ իշխանութեան ներքեւ է. յանհունս բարի և արդար
Աստուծոյ, որուն ամենակար և հզօր կամքը չարչարա-
նաց և մահու վրայ իշխանութիւն ունի, Սինայի վրայ
հրատարակուած օրէնքը աստուածային կամաց բացա-
արութիւնն է. օրէնք՝ որ կխոստանայ երանութիւն և
կեանք, եթէ անհատներու և եթէ ընկերութեանց.
Բայց հոս, այս արդի կենաց վրայ էր երաւեցւոյն յոյսը
և կուզէր աստի կենաց չարիքներուն յաղթիլ. իւր հայե-
ցումով, գէթ նախագոյն ժամանակները, աստի կե-
նաց սահմաններէն անդին չէր անցներ. Երկրորդական

կարևորութիւնն հազիւ կուտար հանդերձեալ կենաց վարձքերուն և պատժոց . իւր մտաց բոլոր մտածմունքները և կամաց բոլոր զօրութիւնը սա նպատակին շտկած էր . բարոյականի դէմ աշխարհի բերած խոչընդոտներուն յաղթել , և ասոր վարձքն եղած նիւթական բարեկեցութիւնը վաստկել :

Մովսէս մեղադրողներ կրնան ըլլալ թէ ինչո՞ւ հրէայն հակամիտութիւնը իրաց երկրաւոր կողմը միայն կապեց . որպէս թէ իւր գրած քաղաքական և կրօնական սահմանադրութիւնը ինք կհնարէր . Ասկէր անհիմն մեղադրութիւն չկրնար ըլլալ . ո՞չ թէ Մովսէս ինք յղացոյց ժամանակաւոր բարեաց ակնկալութիւնը եբրայեցւոյ մտքին մէջ . այլ արդէն արմատացած գտաւ . և փոխանակ յանկարծ կուտելու անոր դէմ , որով չպիտի յաջողէր , կրննի ճշմարտութեանց յաղթանակել տալու և աստուածային հրամաններն աւելի հաւատարմութեամբ պահել տալու համար . այն առիթները եբրայեցւոյն մտաց առջև կրկնեց . խոհեմութիւն ըրաւ՝ չարտորաց , այլ ո՞ր կէտին վրայ ո՞ր էր իւր հայրենիքը . այն տեղաց բռնեց , որպէս զի կամաց կամաց վեր հանէ այն իմացական և բարոյական նուաստութենէն՝ ուր գլորած էր եգիպտոսի մէջ սարուկ ըլալուն համար , խոչոր և մարմնաւոր բնութեանց վրայ տպաւորութիւն ընող յատուկ միջոցները՝ ձեռք առաւ ինչպէս են երկարակեցութեան յոյս , աշխարհական բարեաց առատութիւն , թշնամեաց դէմ յաջողակ յաղթութիւն , բարգաւաճեալ երկրի մնայուն ժառանգութիւն , և ասոնք վարձատրութիւն սահմանեց իրենց հաւատարմութեան : Ընդ հակադռն սպառնացաւ՝ թէ վրանին սոսկալի չարիքներ , ինչպէս սով , պատերազմ , գերութիւն պիտի գան՝ եթէ Աստուծոյ օրէնքը ոտքի տակ առնեն :

Բայց պիտի ըսեն՝ թէ ինչո՞ւ այս նուաստ կարգի փոխարինութեանց քով ուրիշ բարձր փոխարինութեանց գաղափարներ ալ չգրաւ Մովսէս . օրինակի համար հանդերձեալ վարձուց ստուգութիւնը . — Քիչ մը վերը ըսած պաճառներնու համար — , հանդերձեալ վարձուց խոստումը եբրայեցւոյ մտաց վրայ խիստ թեթեւ տպաւորու-

Թիւն կրնար ընել այն ատեն՝ յորում Մովսէս իւր ժողովրդեան բարոյական դիրքը ձեռք առաւ . երկնաւոր երանութեանց բարձրութիւնը երբայցեւոյ աչքին կրնա՞ր երևիլ՝ քանի որ աշխարհի պատրաստ բարիքներ կային առջևնին , հանդերձեալ բարիքները երկու կերպով իրենց աչքին բան մը չէր , մէկ մը խիստ հեռաւոր , և միւս՝ անտեսանելի աշխարհի մէջ պահուած ըլլալուն համար . երկրաւոր հաճոյից գերի եղած մարդոց համար աւելի նիւթական հրապոյր և շօշափելի առժամայն փոխաբանութիւն հարկաւոր էր . Ասանկները պարտուց սահմանին մէջ բռնելու համար՝ մտալու և նիւթական պատուհասի սպառնալիք պէտք էր . մէկ խօսքով , մարմնոյ պէտքերէն ուրիշ պէտքերով բարոյական զգացումն չունեցողներու և մարմնական վայելչութիւններէն աւելի ուրիշ վայելչութիւններէ բան մը չհասկցող մտքերուն Մովսիսի հնարքէն զատ ուրիշ հնարք օգուտ չէր ըներ .

Աս ալ ըսեն թերեւս . Հրեայ ժողովրդեան դէպ 'ի կուռք պաշտելու հինցած ունակութիւնը , որուն ատեն ատեն փորձը ցցուց մինչեւ Բաբելոնի դերութիւնը , պատրաստ առիթ մ' եղաւ Մովսիսին ձեռքը Աստուծոյ միութեան վարդապետութիւնը մեծածայն հռչակելու և օտար աստուածոց երկրպագութիւնը դժնդակ պատուհասներու ներքեւ կայելու . ինչո՞ւ այնչափ նախահոգակ չեղաւ հոգւոյ անմահութեան վարդապետութեան համար , միթէ հանդերձեալ վարձատրութիւնը , պատիժ կամ պատիւ , Աստուծոյ դոյութեան պէս բարոյականութեան հիմերէն մէկը չէ՞ . Ի՞նչպէս կրնայ 'ի բարին մեկնուիլ Մովսիսի լուծութիւնը այս գլխաւոր կէտին վրայ .

Այո՛ . տարակոյս չկայ՝ թէ հոգւոյն անմահութիւնը վարձք կամ պատիժ տուող Աստուծոյ դոյութեւ դադարաբին առնչական է , և կրօնական ճշմարտութեանց կատարեալ դրութեան մէջ հարկաւոր տեղ մ' ունի . Աւելին կայ . ընդհանուր կարգը կապահանջէ՝ որ մարդս վարձքի յոյս եւ պատուհասի երկիւղ ունենայ հանդերձեալ աշխարհի մը մէջ . Սակայն , միշտ խնդիրը ամբողջ ձեռք առնելու ենք՝ ոչ թէ միայն վերացեալ կերպով մը , այլ Մովսիսի ժամանակին , տեղւոյն եւ անդերուն ամեն պա-

բագայները , եւ իւր ուշադրութեան առարկայ եղած ճշմարտութեանց , յետեւառաջութիւնն ալ նկատելու ենք : Արդ , առաջին եւ ամենէն հարկաւոր բանը յաշտ Մովսիսի Աստուծոյ միութիւնն էր , միաստուածութեան գաղափարը միայն կրնար ապահովել Սինայի վրայ հրատարակուած բարոյական եւ կրօնական վերանորոգումը : Բաղմաստուածութեան պաշտամանց ատեն Մովսիսի վերանորոգման գէմն ելած խօչընդոտը ամենէն յառաջ բառնալ պէտք էր , որովհետեւ բնական զօրութիւններ Աստուածացունել , կամ որ նոյն է , այս տեսանելի աշխարհի ստորին կարողութեանց տակ մարդուն կամքը դնելն , ամեն կիրք սրբագործել , անկարգ աղբուսները արձակել եւ հետեւապէս անկեալ մարդուն վերանորոգումը յաւիտեան անկարելի ընել էր : Ասկէ հարկաւոր դիտելու բան չկար ուրեմն , պէտք էր կամ ձեռնթափ ըլլալ վերանորոգման դործէն , կամ չարը արմատէն կտրել կռապաշտութիւնը 'ի հիմանց հանելով :

Հոգւոյ անմահութեան հաւատքին համար այսպէս կրնամք ըսել , Մովսէս նոյն ատեն այսչափ պատճառ ունէ՞ր հանդերձեալ հատուցման վրայ պնդելու , ո՛չ . եւ ահաւասիկ երկու գլխաւոր պատճառ , մէկ մը՝ որ Մովսիսի աստուածաբանութիւնը զօրութեամբ կպարունակէր , մււթն է թողեր ըսածնիս , եւ հետզհետէ պիտի բացայայտուէր . եւ միւս՝ որ այս բացայայտութեան սերմը արդէն գաղափարաց մէջ կար , քիչ կամ շատ իսրայելացւոց մէջ հանդերձեալ կենաց զգացում կգտնուէր : Հետեւեալ կերպով պիտի հաստատեմք ըսածներնիս :

Գ.

Մովսիսի հինգ դրոց մէջ չկրնար գտնուիլ բառ մը՝ որ կարենայ հաստատել թէ հոգին մարմնոյն հետ կոչընչանայ կերթայ : Հնգամատեանը հրեայ ժողովրդեան հոգեւոր կամ կրօնական եւ 'ի հաւատոյս աճեցման թէ հիմը եւ թէ օրէնքը կրովանդակէ , ննթադրել թէ Մովսիսի առաջնորդութեան տակ եղող ժողովրդեան մէջ

հանգերձելոյ հաւատք չկար , նոյն է ենթադրելու ՝ թէ Մովսէս նիւթական (մաթերիալիստ) դրութեան հետեւող էր , եւ ըստ այնմ վարդապետեց իւր ժողովրդեան . բայց հոգւոյ անմահութեան եւ մարմնոց յարութիւն առնելուն հաւատքը ինչպէս կրցաւ տակաւ տակաւ պատուաւորել այն ժողովրդեան դաղափարաց վրայ՝ եթէ ասոնց արմատական բունը կանուխէն չկար : Ասիկայ ՚ի ժխտականէ ձեռնարկութիւնն է : Մովսիսականութիւնն ուրեմն ոչ միայն նիւթականութիւն չէ՝ այլ եւ անտարբերականութիւն ալ չէ , մանաւանդ թէ ներհակ է նիւթակրօնութեան : Մովսիսի դրութենէն սկզբունքներ կրղխին՝ որք ընդարձակուելով հոգւոյ անմահութեան բացայայտ ծանօթութիւնը կմեկնեն , իր վարդապետութիւնները , բարոյականը եւ ներշնչող հոգին կապացուցանեն ՝ թէ հոգեւոր կեանքը կընդունէր իրբեւ լրումն եւ բացառութիւն արդի կենաց : Ասոնք դիւրաւ կհասկըցուի ՝ թէ որ հնդաւաններն մէջ պատմած Աստուծոյ ստորոգելիքը , ցուցած բարոյական կարգը եւ մեկնած մարդկային կենաց դաղափարը ձեւադրութեամբ հետապօսեմք : Մովսիսի Աստուածը եւ բազմաստուածներուն աստուածները իրարմէյանհունս տարբերութիւն ունին : Ասոնք կամ բազմաստուածները բնական զօրութեանց անձնաւորութենէն ծագած են . իսկ իհօվան բացարձակ էակ է , պատճառ առաջին , տիեզերական , ազատ եւ անմասն ամենեւին ՚ի նիւթոց , կատարեալ եւ գեր ՚ի վերոյ բարձր քան զիւր ստեղծած աշխարհը : Այսպիսի դաւանութենէ կընա՞յ հետեւիլ՝ թէ հոգին այնչափ ատեն միայն կապրի՝ որչափ որ մարմնոյն դործարանաւորութիւնը կտեւէ : Անտարակոյս ո՛չ , եթէ եզրակացունել պէտք է հաւաքաբանութեան ամենաճիշդ օրէնքներով : Բայց տե՛ս թէ ինչ խոր առընչութիւն կայ այս ճշմարտութեանց մէջ : Ինչպէս որ նիւթակրօնութիւն եւ անաստուածութիւն իրարու երկուորեակ եղբայրներ են , նոյնպէս ալ առ Աստուած հաւատքն եւ առ հանգերձեալն հաւատքը զատ բաներ չեն իրարմէ եւ ծայրերն իւրար դպած են : Պատմութեան վարդապետութիւնը եւ վերն ըսած առընչութիւնն իս այս է : Բոլորովին մտա-

ւոր, անբաւ եւ գեր ՚ի ղերոյ կատարեալ Աստուծոյ
հաւատալը՝ վերագոյն, աներեւոյթ եւ աննիւթական աշ-
խարհի գոյութեան հաւատալու հաւասար է. Մարդս
հարկաւ այս խորհրդաւոր աշխարհի հետ յարաբերու-
թիւն ունի. իւր մտաց խորհուրդները եւ սրտին ցան-
կութիւնները այս յաւիտենից վերնադաւառէն կախեալ
են, ինք իւր աղնուագոյն մասովը եւ բարոյական էութեան
յատուկ փափաքներովը՝ այս կորստական աշխար-
հի աիրելով կանցնի. ի՞նչ են այս փափաքները, ո՞չ ա-
պաքէն ծածկեալ հաւատք առ ոգեկանութիւն եւ ան-
մահութիւն հոգւոյ, որ քիչ ժամանակէ պիտի բացուի,
եւ դիտակցութեան մէջ թաղուած տեղէն յորդութեամբ
եւ լուսափայլ դուրս պիտի գայ:

Հնդամատենին պատմած Աստուածը՝ ոչ միայն արար-
չագործ զօրութիւն է, այլ ևսկիզբն, հիմն և գերագոյն
կանոն բարոյականութեան, տիպ սրբութեան, հեղինակ
օրինաց և ակն կամ բղիտող պարտաւորութեան. Մովսիս
սխի բոլոր հաճոյքը այս Աստուածը մեղի պատմելու վրայ
կկայանայ. Արդ այս Աստուծմէ բղխած բարոյականը
բոլորովին հակակշիռ է նիւթակրօնութեան. հանդերձեալ
կենաց հաւատքը իւր խնդիր բնութեանն է. Հետեւա-
կան նիւթակրօնութիւնը ուրիշ կանոն վարուց չկրնար ու-
նենալ՝ բայց միայն իւր հաճոյքը և շահը. հայեցուածքին
շրջանակը երկրաւոր վայելչութեանց շրջանակէն դուրս
չելլէր, ինչ որ օգտակար և հեշտալի է՝ այն միայն կրնա
տուէ. Բնաւ չգիտէր՝ թէ ըստ ինքեան բարի, պարտք
և բարոյական ուղղութիւն ըսուած բառերն ի՞նչ բան են.
Նիւթակրօնութեան բոլորովին ներհակ լեզուն Մովսիսի
լեզուն է, որով կխօսէր հրեայ ժողովրդեան հետ յանուն Աս-
տուծոյ. մարդկային իմաստութեան չգիտած նպատակը
Հին կտակարանի և ՚ի մասնաւորի հնդամատենին մէջ ա-
մեն տեղ դիզուած նպատակը կամ վարդապետութիւնն
է. Բարոյական կատարելութիւն կառաջարկէ Մովսէս
մարդկանց, մարդս ասոր համեմու պարտաւոր է կրսէ,
որովհետեւ ըստ պատկերի և նմանութեան արարչին ըս-
տեղծուած է, և Աստուած ալ կպահանջէ. Հոգի քիչ
արտաքին ի՞նչ և ի՞նչ անարար ըսած է Եհովան հաւատացելոց հօրը:

Եղբորս հորեքս, ղե ես հորեքս եմ (Դէ-ր . ԺԱ . 44 .) : Օրինաց առնչութիւնը , մարդուն կողմանէ պարտքն է . աղ- դու է և անխուսափելի , որովհետեւ գերագոյն կամքէ կբղխի , և յանուն աստուածային հրամանի կներկայու- նայ . Մովսէս իւր քաղաքական և կրօնական օրինաց գրեթէ իւրաքանչիւր յօդուածի առաջ կամ ետքը կդնէ Եւ եմ հէր խօսքը : Բոլորովին մարմին կտրած ժողովուրդ- մի օրինաց լուծի տակ ճմլելու համար գերագոյն կամ- քի միջամտութիւնը հարկաւոր էր , այնպիսի օրինաց ոք ո՛չ միայն մարդկային սքտի միտումները չիայփայէր և մեղապարտ գործքերը չարգարացունէր , այլ և մոլու- թիւնը մինչև իւր բուն կեդրոնը կհալածէ :

Յերայեցւոյ օրէնագրին բարձրաձայն հռչակած ճշ- մարտութիւնը մարմնոյ պահանջումներէն վեր գերագոյն բարոյական ուղղութիւն , և առ հասարակ ամեն բանաւոր էակաց յատուկ , յաւիտենական և անչարժելի օրէնքն է : Այս օրինաց առարկայն կորստական էակաց անցաւոր , յարաբերութիւնները նիւթական բարեկեցութեան պայ- մաններով ճշդելը չէ , այլ ազատ կամեցողութեան առջև բացարձակ բարին դնել , մարդկային վարքը իրեն պէս բացարձակընել , և գործերու վրայ իւր անխախտելի կնի- քը տպաւորել . Տե՛ս , թէ ասոր առջև ի՞նչ արժէք և նշանակութիւն ունին երկրաւոր դոյութիւններ : Եւ ո՛չ ասպաքէն զօրաւոր պատճառ մ' ունինք ուրեմն հաւա- տալու . թէ մարդկային կեանքը , իբր անդրադարձ ցոլացումն յաւիտենական գեղեցկութեան , երբ մէկ անգամ օր և արեւ տեսնէ՝ ա՛լ ո՛չ կմարի և ո՛չ կցնդի :

Բարոյական ուղղութեան լծորդ վաւերականութիւնը (սանքսիօն) եթէ ճշդեմք , դահավէժ դատումն կտը- ծուածը ստուգութիւն կդառնայ , Ասպաքէն Մովսէս ար- դի կենաց բարիքն ու պատուհասը փոխարինութիւն բա- րոյականի դրած է . պատճառն արդէն լոճեր եմք , բայց Հրէից կամքը գրգռելու եւ անոր տկարութիւնները քա- ջալերելու համար գործածած այս երկրորդական եւ ստորին միջոցը պարտուց սկզբան եւ բարոյական բացար- ձակ ուղղութեան գերագոյն հիման հետ չչլիթէր բնաւ : Մովսէս մեղի գործողութիւն կպատմէ . յորում առաքի-

նութիւնը կամ բարոյական պարտաւորութիւնը բնաւ երկրաւոր փոխարինութեան յայտնի չունի : Երբ որ , օրինակի համար , Աբրահամ իւր մէկ հատիկ զաւակը՝ որուն վրայ դրուած էր անոր սերնդեան համար եղած բոլոր աւետիւրը , կղիջանի պատարագել , վրայ կուտայ այս աշխարհի մէջ ունեցած ամենէն թանգ յոյսը՝ միայն Աստուծոյ կամքին հնազանդելու փափաքով : Մովսիսական օրինաց վաւերականութեան մէջ երկու ուրիշ առերեքններ կան , մէկը մասնաւորապէս հրեայ ժողովրդեան կապտկանի , որ է ժամանակաւոր յաջողութեան խոստումն , եւ նոյն սեռի սպառնալիք . միւսը՝ ընդհանուր եւ արեւելեական ճշմարտութիւն , եւ կապտկանի ամէն ժամանակի եւ ամէն տեղի մարդոց , որ է իսկութիւն դերագոյն արդարութեան , որ յանցաւորութեան պատիժ եւ առաքինութեան վարձք կուտայ : Արդ՝ այս հիմնական ճշմարտութիւնը հարկաւորապէս հանդերձեալ հատուցմանց գաղափարին կտանի զմեզ : Ոչ միութիւնն իւր արժանի փոխակն ունի այս աշխարհի մէջ եւ ոչ առաքինութիւնը . Արդի կեանքերնիս հանելուկ մ'է , զոր լուծելը ուրիշ կենաց յատուկ է : Ամէն բան եթէ արդի կենաց ընծայեմք՝ Աստուծոյ գոյութեան , հախախնա մութեան եւ արդարութեան վրայ առողջ խելքի գաղափարները դիմադարձ կկուլին իրարու հետ : Հրեայք իսկ , ուրոյն առնելով , արդեօք չ'ալիտի հասկնային՝ թէ իրենց օրէնսդրին վճռած վարձքերն եւ պատիժներն ազդային ամբողջութեան համար ճշմարիտ էին , քայց անհատներու համար այն խոստումները միշտ նոյնպէս այս աշխարհով չէին լիննար :

Հոգւոյ անմահութեան գաղափարը լռելեայն կայ աստուածայնչի այն հատուածին մէջ՝ յորում մարդու ստեղծումը կապտմուի : Սուրբ գիրքը կըսէ թէ ծննդոց առաջին գլխոյն մէջ , Աստուած մարդս իր պատկերին եւ նմանութեան համեմատ ստեղծեց . եւ հետեւապէս անմահ . որովհետեւ այս նմանութիւնը , ըստ գրոց իմաստութեան , անմահութեան առընչականն է . Աստուծոյ հասարակ զմարդն յանդիմանեան եւ 'ի պատիւ իւրոյ բարեբարութեան արար զնա . (Գ. 23 .) : Մովսէս խիստ կանուխէն

պատճառը կուտայ . Ուրիշ արարածներու ալ ստեղծու-
մը կպատմէ , բայց անոնց վրայ աստուածային կատարե-
լութեան անդրադարձ ցոլացումն չյիշէր . ինչո՞ւ մարդուն
համար յատկապէս կ'յիշէ . վասնոր մարդուն մէջ դերա-
դոյն տարերք մը կայ , որ այս տեսանքի աշխարհէն
բարձր է եւ վրան աստուածային նմանութեան կնիք
ունի . Այս տարերքն ի՞նչ է . որը դիրքը կըսէ . Մտե՛ք
տէր Աստուծոյ զմարտն հող յերկրէ . եւ ինչաց յերեսս նորա շահն կեն-
դանի . Ուրեմն երկու որիշ տարերք կան 'ի մարդում' ,
մէկը նիւթական եւ շօշալիելի՝ որ գետնէն է , միւսը՝
օգի եւ միաք՝ որ վերէն է . եւ երբոր ետքերը կկար-
դամք թէ մարդս պատուիրանադանյութեան համար
դատաւարտուելով՝ հող պիտի դառնար՝ ուստի աս-
նուեցաւ , այս լուծութիւնը միայն նիւթական տարերքին
համար պիտի հասկնամք . Այո , մարմինը պիտի մեռնի ,
ան որ արդէն հող էր , հող պիտի դառնայ , բայց հողին
պիտի դառնայ ~~ու~~ Աստուծոյ որ ետն զնա . (Ժող ԺԲ , 7 .) :

Մովսիսի գրոց ո՛ր երեսը բանաս՝ այս ոգեւոր շնչոյն
տպաւորութիւնը կտեսնես . Հոգւոյն անմահութիւնը
ամէն տեղ ենթադրուած է , բայց ընդ վարագուրաւ ,
որ պիտի վերնար՝ որչափ՝ որ Մովսիսական յայտնութիւնը
մտքերու եւ սրտերու մէջ թափանցելով յառաջանայ .

Մտքէ անցնելու չեմք անշուշտ , թէ Մովսէս՝ որ
Աստուծոյ ընտրած դործիքն էր բարոյական կարգի բար-
ձրը ճշմարտութիւններ աշխարհի յայտնելու համար , մար-
դուս հանդ երձեալ ապագային վրայ հասարակ երբայե-
ցիէն բարձր գաղափար մը չունէր , որովհետեւ ընդու-
նելու կըլլամք՝ թէ Մովսէս իւր նախադրեալներուն ե-
զրակացութիւնը չէր հասկնար . Այսպէս պէտք է իմա-
նամք այն նահապետաց համար ալ՝ որոնք յայտնութեան
չնորհքն ունեցան . Աւետեաց ժառանգորդները , կըսէ
Եբրայեցւոց թղթոյն գրիչը , — ակն ունէին հիմամբք
հատուտելոյ քաղաքին , որոյ ճարտարապետ եւ արա-
րիչ Աստուած է . Մեռան ամենեքեան սօքա եւ չնւ ես
ընկալեալ զաւետիս , այլ 'ի հեռուստ տեսին զնա եւ
ցնծացան , խոստովան եղեն եթէ օտարք եւ պան-
դուխտք են յերկրի . զի որք զայնպիսիսն խօսին յայտ

առնեն թէ դաւառ իմն խնդրեն , զի եթէ զայն յիշէին՝
ուստի ելինն , դոյր ժամանակս դառնալոյ անդրէն , նա
աւանիկ ազնուականի իմն ցանկացեալ են , այսինքն է
երկնաւորին . — (եբբ . ԺԱ . 10 — 16) .

Մովսիսի հնդամատենին մէջ լռելեայն պահուած
հանդերձելոյ Գաղաղարին վրայ այսչափ խօսելէ ետքը ,
յաջորդ թերթով պիտի խօսիմք եւ քննեմք թէ առ-
ժամանակօք նահապետաց , Մովսիսի եւ Դաւաւորաց
երբայեցւոյն հասարակային հաւատքն ինչպէս էր հան-
դերձեալ կենաց վրայ .

(Գործնական .)

ԱՐՈՒԵՍՏԱ ՀԱՆԴԵՍՔ

Լրագիրներու մէջ հրատարակուած վերջին հե-
ռագիրներէ կիմանամք՝ թէ Գաղղիա մտադիր է յա-
ռաջիկայ 1875 թուականին համաշխարհական արուես-
տահանդէս մը ընել աշխարհի, որով իւր արուեստական
յառաջագիմութեան նշանաւոր ապացոյցը պիտի տայ .
Մօտ ժամանակներուս արուեստահանդեսներու հեղինակը
Գաղղիա եղած է, պառչածապէս յառաջագիմութեան
մրցանակն ալ իրեն պահելու պիտի աշխատի .

Բայց ինչպէս կըսեն, ընդհանրապէս նոր բան չկայ
աշխարհի վրայ . արուեստահանդէսներու համար ալ այն-
պէս պէտք է հասկնամք .

Հին ազգաց պատմութեան մէջ կտեսնմք՝ որ առա-
ջին ազգերն ալ ատեն ատեն արուեստահանդեսներ կամ
աշխարհախումբ տօներ ունեցեր են . նուզէին շատերը որ
իրենց մտաւորական զօրութեան մարդկային գործօնէ-
ութեան զանազան ճիւղերուն մէջ որչափ յառաջագիմելը
հրապարակային արուեստահանդեսներով ցցուեն, և
չափով մը այս ատենի արուեստահանդեսներուն նման
էին անոնց ըրածներն ալ .

Յոյնք, Ողիմպիական խաղերուն ատեն, զոր հինգ
տարին անգամ մը կկատարէին, և իրենց բազմարուեստ
ազգ մ'ըլլալը այսօր պատմական ժամանակագրութեան
ներքև դրեր են, հրապարակային ստոյգ արուեստահան-
դեսներ կուտային . Ասոնց մէջ ոչ միայն ճարտարապետու-
թեան և արհեստի վերաբերեալ արդիւնքներ երևան կը-
րէին, այլ և բանասիրական գրուածքներ, բանաստեղծք
պատիւ կհամարէին իրենց գալ ներկայանալ այն տօներուն
և յօրինած բանաստեղծութիւննին կամ տաղաչափական
երգերնին բարձր ձայնիւ 'ի լուր բազմութեան կարդալ .
Այս տօներուն մէջ էր որ Պինդարոս իւր սքանչելի եր-
գոց մեծ մասը Յունաստանի առջև կարդաց, որոնցմով

քնարերգակ բանաստեղծութեան գլխաւոր հռչակեցաւ . Կրնանք գուշակել թէ այնպիսի դարու մը մէջ , յորում քաղաքակրթութիւնն ալ կփայլէր , և որուն շնորհիւ այսօր մարդկային ազգը իւր այս յառաջդիմութեան ժամանակը ունեցաւ , ինչ էին այն մեծ համաշխարհական խմբերն որ պիտի հաւնէին երևելի և իմաստուն մարդոց դորժքերուն , որոնց համար ժողովրդեան հաւանքն այնչափ հրապուրիչ էր . այնպէս որ այս հաճոյականութիւնը վարձուց ամենէն պատուականը և գերազանցը կհամարէին . Հելլենական արուեստահանդեսները կշարունակէին մինչև Պեղոպոնեսական պատերազմին վերջերը որ Աթէնքի կործանումը պատճառեց , և կըրնանք ըսել թէ այս ժամանակէն հին աշխարհի մեծ առողջ մարեցաւ . Գաղղիա անշուշտ ցոյց պիտի տայ թէ աշխարհաւոր պատերազմի մը անհնարին աղետից տոկալէ յետոյ , առանց տպաւորութեան կնետէ իւր վերայէն իւր մօտ ժամանակի սև անցեալը , զոր չկրցաւ Աթէնք , և ինք դարձեալ իր Փարիզը պիտի հռչակէ տաճար արուեստից .

Հռովմայեցիք ժամանակ մը աշխարհի տիրեցին . իւր կայսերք ուզեցին իրենց հպատակ ազգաց և ժողովրդոց հոգիին : Յաղթական հռովմայեցւոյն սիգապանծ գոռոզութիւնը միայն այս նպատակիս կծառայէր . կայսերք արուեստահանդեսներ ներկայացուցին , որոնցմէ մէկ քանին խիստ շքեղ էին .

Թէ այս տօները կամ արուեստահանդեսները ինչ շքեղ և փառաւոր կկատարէին Հռովմայեցիք , որոշ դաշտափար մը տալու համար , Սենեկայի ասոնց վրայ ըրած նկարագրութենէն կտոր մը կդնենք .

« Այս արուեստահանդեսներուն մէկուն մէջ , կըսէ Սենեկա , տեսայ ոսկւոյ և արծաթոյ փորուածքներ , և ասոնցմէ կրկնապատիկ հարուստութիւն , տեսայ պատուական օթրոցներ , մեր և խիստ հեռի մինչև մեր թշնամաց սահմանադրւիւններէն եկած զգեստներ , տեսայ նոյնպէս արական և իգական սեռէ երիտասարդ գերեաց գունդեր . մէկ բառով , թագաւոր — ժողովրդեան (հռովմայեցւոյն) ամենէն փառացի տեսարանը տեսայ » :

Յունական և հռոմէական այս շքեղ արուեստահան-
դէսներն ինչ որ ըլլան, թէ ազատ Պեղուպոնեսի արուես-
տից մրցումն ըլլայ, և թէ կեսարաց մայրաքաղաքին իւր
աւարները աշխարհի առջև հրապարակ հանելն ըլլայ, եր-
կուքը միանգամայն ուրիշ բան չեն նշանակիր, բայց
եթէ իրենց հարստութեան և իշխանութեան չափը ցոյ-
նել. Մարդկային ազգի համանգամայն դէսլ 'ի յառա-
ջագիմութիւն երթալու հասարակ մրցումը չէին նշա-
նակեր, մարդկութեան կըսեմ՝ որ մէկ ընտանիք մ' են
աշխարհի վրայ, և փոխանակ զիրար ջնջելու սխալեաղ-
մաւ պարտաւոր են միշտ զիրար պատասպարելու արուես-
տիւ. Այս գաղափարը չկար այն ատենները դժբաղդա-
բար, և հեթանոս գլխոյ մը մէջ այսպիսի սերմն չէր կը-
նար ածիլ. Քրիստոսի արիւնը պէտք էր՝ որ ոռոգա-
նէր այս սերմը և աճեցունէր.

Հռոմի կայսերութեան կործանումէն ետքը արուես-
տահանդէսներու մնալը տարօրինակ բան էր. հին աշ-
խարհի քաղաքականութեան այս մէկ կերպն ալ հետը
տանիլ կորսնցունելու էր, քանի որ բարբարոսաց դէպ
'ի Եւրոպա արշաւանքը իբրեւ մակընթացութիւն արուե-
ցաւ ամեն բանի վրայ և ծածկեց.

Մեր Հայկազանց թագաւորութեան ժամանակ մեծն
Տիգրան առաջին, արգեօք իւր ազգին արուեստական
յառաջագիմութիւնը առանց հրապարակային մրցանքի՞
ձեռք բերաւ. — չեմք կարծեր, որովհետեւ քիչ ժա-
մանակի մէջ այնչափ նշանաւոր յառաջագիմութիւնն ա-
ռանց այնպիսի մրցանքի մը յառաջ տարուիլը կասկա-
ծելի է. Խորենացին կըսէ. « Մթերս ոսկւոյ և արծա-
թոյ և քարանց պատուականաց եւ զգեստուց և պէսպէս
գունոց եւ անկուածոց՝ արանց հասակաց և կանանց
միանգամայն բաղմացոյց. արով տգեղագոյնքն իբրեւ զգե-
ղաւորս երևէին սքանչելիք, եւ գեղաւորքն ըստ ժա-
մանակին առ հասարակ դիւցազնացեալք Ա. Գեղ. Ի. Գ. ».

Այսչափ մեծ երևոյթ մը մարդկային կենցաղոյ վրայ,
այնպէս որ ամենատգեղքն գեղեցիկ, և գեղեցիկքն
գեղեցկութեան աստուածազգի ըլլալու չափ պայծառա-
նան, քիչ արուեստի եւ առանց արուեստից մրցմունք.

ներու յաջողուելու դորձ չթուիր ըլլալ :

Արշակունի թագաւորաց մէջ Արտաշէս երկրորդի օրերն Հայաստանի մշակութեան , վաճառականութեան , նաւարնացութեան , ճարտարութեան եւ ուրիշ արուեստից զարգացման եւ մրցանաց նշանաւոր դարագլուխ մը կրնան համարուիլ , ինչպէս եւ աղգային պատմիչք համառօտ՝ բայց գովութեամբ կլիշատակեն :

Հայկական ճարտարութեան եւ արուեստագիտութեան վսեմ ակորժակը աւելի փայլուն կերեւի այն տոնն՝ երբ նոյն ժամանակի վեհապետք վարձատրութեամբ քաջալերած են , Այս վարձատրութիւնը 'ի հարկէ մըրցումն յառաջ կբերէ : որով այր քան զընկեր կիսիղախէր իւր արուեստին մէջ գերազանց հանգիստանալ :

Ուրիշ տեղւոյ կթողունք աղգային ճարտարութեան յիշատակները կենդանացնող պատմութեան նշխարներն 'ի մի բովանդակել , բայց տասներորդ դարուն մէջ ծաղկած Կապուս Տրդատ ճարտարապետին արուեստագիտութեան նշոյլը , ո՛չ միայն մեր դժբաղքն Անի իւր հըրաշակերտ աւերակներով , այլ և Յունաց նախկին թաղաւորեալ քաղաքը մեծն Բիւզանդիոն տակաւին կենդանի կպահէ օրբայն Սուլիայի վերանորոգութեամբ , առոր Յունական ճարտարապետաց հանճարն ու հմտութիւնը տկարացաւ :

Այսու ամենայնիւ ինչպէս հաւանելի է ըսել դժբաղքութեամբ մեր պատմութեանց ամենէն կրճատ տեղումնքը արուեստից եւ գիտութեանց վրայ ճառող գըլուխներն եղած են , մինչդեռ ժամանակակից եւրոպացի ճանապարհորդք նոյն արուեստից արդիւնք եղող կանգուն և փլատակ շինուածոց վրայ կաքանչանան , որոցմէ Անգղիայի մը հիացմամբ կըսէ՝ թէ անոնց նըմանն հայրենեացս մէջ երբէք տեսած չէի :

Մինչև միջին դարու վերջը գրեթէ ամէն աղգաց մէջ արուեստահանդէսները դադրած էին , սակայն այնուհետեւ սկսան վերստին ծաղկիլ , և հետ զհետ աւելի բարդաւածիլ , ի սկզբան արուեստահանդէսները տեղի կունենային 'ի ներկայութեան բազմախօսուն ամբոխներու , եւ Եւրոպիոյ գլխաւոր քաղաքներու մէջ :

մանաւանդ հիւսիսային կողմը կնորոգուէին որոշեալ ժամանակներու մէջ . թէպէտ եւ տեղեաց հեռաւորութիւնը և ճանապարհաց երկարութիւնն ու գծուարութիւնները մեծ արդելք էին , բայց սակայն կցանկային մարդու նիւթական պէտքերուն չափ կարևոր եղած ներքին յարաբերութիւններ հաստատել , ասոր համար ճանապարհաց խոշորագոտները ո՛չ ինչ կթուէին անոնց , և խիստ հեռաւոր տեղերէ ՚ի մի վայր կժողովէին , իւրաքանչիւրն հետ բերելով իւր երկրին կամ գաւառին ամենէն նշանաւոր արդիւնքը կամ գործուածը .

Այսու ամենայնիւ գիտնալու է որ այս արուեստական դէպքները ներկայացունող մարդիկ վաճառականներ էին , որոնք աւելի կփափաքէին՝ որ հրապարակ հանած բաներնին ծախէին , եւ ասով՝ ճիշդը խօսելով , այս տեսակ արուեստահանդէսները աւելի մեծ վաճառանոցներու կերպարանքը կառնէին . նոյն վաճառանոցներու մէջ չէին կենար համադրի բերքեր կամ գործեր , որ իրարու հետ բաղդատուէին , այն նպատակն ալ չկար՝ որուն հասնելու համար այսօր մեծամեծ ջանքեր կըլլան .

1798 ին Գաղղիոյ մայրաքաղաքին , փարիզի մէջ տեղի ունեցաւ ներկայ ժամանակիս առաջին արուեստական դէպքը , եւ միջակ ձեւ մը ունեցաւ . միայն 110 մարդգտնուեցան , որոնք իրենց գործերը ՚ի տես բաղմութեան հրապարակ դրին . Սակայն արուեստահանդիսին գաղափարի սերմն ամեն մտաց մէջ ինկած էր , եւ հարկաւ օր ըստ օրէ պիտի աճէր եւ բեղմնաւորէր , ինչպէս որ այս առաջին արուեստահանդէսէն միայն ութ տարի վերջը 1806 ին , երկրորդ մ' ալ տեղի ունեցաւ գարձեալ փարիզի մէջ , ուր բաղմութիւ մարդիկ ներկայ էին . Հարկ չէ ըսել՝ որ այս երկրորդը խիստ չքեղ էր քան զառաջինն . բաւական է ըսել՝ որ 1832 մրցող կամ գործերնին հրապարակ դնող եղաւ այս անգամ .

Ապաքէն քառասուն տարւոյ միջոցի մէջ Գաղղիա քանի մը արուեստահանդէսներ ներկայացուց , բայց միայն իր երկրի ժողովրդեան համար . Համաժողով կամ տիեզերական արուեստահանդիսի գաղափարն ու փառքը Անգղիոյ կպատկանի .

1831 ին առաջին անգամ լոնսոնայի մէջ տեղի ունեցաւ , որուն ամենէն աւելի ջերմ փափաքող եւ ձեռնտու հանդիսացաւ Թագուհւոյն այրը Ալպերտ իշխանը . վասն զի քաջ իմացած էր՝ թէ Անգղիա ո՛րչափ օգուտ պիտի քաղէր այսպիսի ձեռնարկութենէ մը . Այս արուեստահանդէսը ո՛չ միայն խթան մը եղաւ երկրացի ժողովրդեան՝ որ իրենց բերքերն ու ձեռագործներն աւելի ազնիւ ու պատուական ցցնելու աշխատին , այլ եւ միջոց մը եղաւ ուրիշ ժողովրդոց պատրաստած բաներուն արուեստին եւ գաղտնեաց վերահասու ըլլալու , և միշտ իրեններն ազնուացնելու միջոցը խորհելու համար :

Սոյն արուեստահանդիսին մէջ 13,947 հոգի մրցող գտնուեցան . հոն ոչ միայն աշխարհի ամեն կողմերէն խիստ ազնիւ եւ գեղեցիկ գործեր , այլ նորանոր գիւտերու կատարեալ արդիւնքներ հրապարակ ելան . վերջապէս տեսնուեցաւ մեծ ազդ մը՝ որ հանդարտութեամբ ցցուց աշխարհի այն նպատակներէն մին՝ որուն հասնելու համար մարդկութիւնը միշտ ջանք պիտի ընէ , այն է՝ ժողովրդեան մը բարեկեցութիւնը , որ աշխատութեամբ , ժրութեամբ եւ զօրութեամբ ձեռք կրերուի , հետամուտ ըլլալով արուեստի , գիտութեան , կրթութեան եւ վաճառականութեան .

Գաղղիա իսկ չուչացաւ Անգղիոյ օրինակին հետեւիլ . Երկրորդ տիեզերական արուեստահանդէսը 1835 ին տեղի ունեցաւ Փարիզի մէջ խիստ շքեղ փառաւորութեամբ . Նոյնպէս 1867 ին չորրորդ տիեզերական արուեստահանդէսը կատարուեցաւ խիստ սքանչելի կերպով . Ասոր հռչակը աշխարհ գրաւեց , և կրնանք ըսել թէ տիեզերք վայրկեան մը իւր հայեցուածքը Գաղղիոյ վրայ հաստատեց . կթողունք ըսել՝ թէ հոն տեսնուած գործերը խիստ ընտիր և յաջողակ էին , այլ թէ «*պիտիւն*» և «*յառաջագիմութիւն*» ու քաղաքակրթութիւնը մեծ քայլեր առին .

Աւստրիա , հաւատալով որ Անգղիոյ և Գաղղիոյ տիեզերական արուեստահանդէսներէն յառաջ եկած մղումն երբեք չպիտի դադարի , և ուզելով՝ որ այս մղումը՝ այն է քաղաքակրթութեան և յառաջագիմութեան շար-

ժուռը քիչ մ' ալ ընդարձակի , բացաւ իւր երկրին մէջ
1873 ին հինգերորդ տիեզերական արուեստահանդէսը .
արդարեւ մեծ գովեստից և մեծ ուշադրութեան արժա-
նի տեսարան մը :

Այս տեղ երկար յոգւոցհանութիւն մը կ'մկայ մեզ ,
երբ հայեցուածնիս մեր աղգին անցելոյն և ներկային
լրայ երկուքի բաժնենք , և եւրոպական աղղաց տյո-
հակայաքայլ յառաջագիմութեան հետ մեր յետագիմու-
թիւնը բաղդատենք . Չենք կրնար ըսել՝ թէ մեր աղ-
գին մէջ գիտութեան , վաճառականութեան , ճարտա-
րութեան և արուեստից փախուկ ակտորժակը մեռած է
իսպաւ , այլ թէ՝ մեր դժբաղդութենէն տակաւին իւր
կարեւոր դարգացումը չէ կրցած ունենալ :

Եթէ երբէք այսպիսի արուեստահանդէսներ մտա-
բերել մեզի համար ցնորական է , բայց սրչափ մխիթա-
րական է՝ երբ հայկական հանճարն ու արուեստագի-
տութիւնն ալ իւր պատուաւոր դիրքը կ'արենայ բռնել
այսպիսի տիեզերական արուեստահանդէսներու մէջ :

Սակայն կ'արժեա թէ մեզի բնութիւն եղած է միշտ
բարւոյն և գեղեցկին յանչափս փափաքել , բայց զանի-
կայ ձեռք բերելու մասին դանդաղկոտ ըլլալ , կամ հե-
տամուտ եղողին մեր ձեռնտութիւնը զլանալ :

Մոռնալու չեմք ուրեմն՝ թէ առանց աշխատութեան
և առանց արժանիք պահուելու երազական է որ և է
յառաջագիմութիւն :

Դ Ա Ս Ե Ր

Ա Ռ Տ Ն Ի Ն Տ Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Դ.

Բաւական չէ միայն ժամանակին յարգը գիտնալ և ամեն գործ կարգաւ և կանոնով ժամանակի վրայ բաշխել, այլեւք է առջին եղած ժամանակը միշտ ապագայի նայելով գործածել.

Ասիկա փորձառութեան խիտ թանկագին պտուղն է. երբոր կծերանամք և բան մ'ընելու անպիտան և անկարող կըլլամք՝ մեր փորձառութիւնը կրնայ ապրեցունել. Տնական տնտեսութիւն ըստածը գլխաւորապէս այս բանին վրայ կկայանայ. Ստուած բոլոր տիեզերքն իւր նախախնամութեամբը կկառավարէ անշարժելի օրէնք մը կապելով վրան. ասիկա Աստուծոյ իմաստութիւն կոչուածն է. Մարդս աշխարհի մէջ ինքզինք կառավարելու, ընտանիք պահելու և իւր ընկերին օգտակար ըլլալու նախատեսութիւն մ'ունի, ա՛ս ալ մարդոյ իմաստութիւն կոչուածն է. Ազնիկներն խոհեմ և նախատես ըլլալու համար փափաքելի է՝ որ հասակի և փորձառութեան պէտք չունենան. որովհետեւ աշխարհի փորձերը միշտ թանկագին են. Ասոնք տուն հոգալու կողմանէ այնպէս ըլլալու են, որ Եւրոպացի բանաստեղծի մը ս'ա գովեստին արժանի ըլլան. Ասոր քերթը գեոգրիան ապաւանտ արքայի չէ երկրաբան ձերութեան.

Ազնիկներուն տրուելիք ուսումը կըլծութեանց գործնականները և խրատի համար տրուած գրքերն իրենց առուգութեան հասակն յարմարապէս անցունել տալու համար ըլլալու չեն, այլ իրենց մարմինը զօրացու-

ներու , և ետքէն պէտք ըլլալիքներուն կանուխէն վարժեցունելու է , այն է մտքերնին ընտելացունելու է վորձառութեան , խորհրդածութեան և դատումն ընելու :

Շատ մը բան սովորելով նախատեսութեան վարժած չեն ըլլար , այլ ինչ որ դաս կառնեն աղէկ սովորելով , և սովորածնին 'ի գործ դնել տալով . Սովորած գիտութիւննին և արուեստները երբեմն փաստակար կըլլան , թէ որ անոնցմէ գոնէ մէկը կատարեալ սովորած , և սովորածնին օգտակարապէս գործածելու հաստատուն տրամադրութիւն մ' առած չըլլան : Մայրերն և դաստիարակող կիները պէտք է սովորեցունեն աղջիկներուն կարգաւորութիւն ամեն բանի , և ասոր վարժեցունելու համար խիստ կանուխէն ծառայութիւններ պէտք է ընել տան , և դիտեն թէ ինչ կարգ կպահեն , եթէ այս կարգ պահելը սորված չըլլան , 'ի հարկէ ետքի գործն առաջ , առջի գործն ետ պիտի թողուն . այսպէսով միշտ անկարգ շարժումներ պիտի ընեն զիրենք յոգնեցունելու քան թէ գործ առաջ տանելու : Պէտք է ցոյց տան երկինքը , ուր աստղալից կամարի մը վրա ահագին դասաւորութիւնը կայ ժամուց և ժամանակաց . ցոյցելու են արեւուն ո՛ր ժամուն մտնելը և ո՛ր ժամուն ելլելը , սովորեցունելու են՝ եթէ հունձք և պտղաբերութիւնք անբունարարելի կարգով մ' յառաջ կուգան , ինչպէս բնական բաները կարգ մ' ունին , նոյնպէս ալ մեր բարոյական կեանքը , Բաղձանքներն եթէ կարգի մը տակ չանեն , թշուառութիւնը վաղելով կուգայ կպաշարէ : Աղգեր և ժողովուրդներ պատերազմով և յեղափոխութեամբ կաղքատանան , ընտանիքներն ալ անկարգ բաղձանքնին յագեցունելու ախորժակով կփճանան : Աղջիկներու կեանքը ձանձրալի կըլլայ իրենց՝ եթէ ծառայութեանց չվարժեցունեն մայրերը զիրենք մատաղ հասակնէն . դպրոց երթալով՝ քիչ մը ընթերցման վարժութիւննին ուրիշ բանի չիգար վերջէն , բայց եթէ վիպասանութիւններ կարդալու , և բարոյականի հետ կեանքերնին ալ մաշեցնելու : Կարգ և մտածութիւն բռնելու վարժելով է՝ որ աղջիկներն իրենց բնական շարժունութիւնը օգտակար կընեն իրենց , կանանց վրայ ո՛ր և է ցաւ միշտ ուժ

գին տալու որութիւն ունի, մարդիկ հանդարտ կգործեն, կիններն աճապարելով և նեղուելով. եթէ կին մը քիչ մ'ալ թեթեամիտ ըլլայ, գործելու համար բոլոր ջիղերը կը գրգռուին, և քնասակար հետեութիւն կը երեն:

Այս արդիւնքները խիստ կանուխէն չեն երեւիր, պէտք է որ մայրը կամ դաստիարակ կինը խոհեմութիւն ընէ կանուխէն այս տեսակ չարիքները խափանելու. Ծանրոր ցաւերու աղդեցութիւնը կանանց վրայ կանուխէն քնուկելու համար, պէտք է որ բնութեան զանազան երեւոյթներու վրայ փորձառութիւններ ընել տայ. փորձառական խելքը միշտ ետեւէ կուգայ, և մեր ուղածին հակառակ վճիռ կուտայ. Ծագիկ մ'է կրացուի, ծիծառը գարունը գալուն պէս՝ երեւան կելլէ. կենդանեաց վրայ զանազան գործեր կերելին՝ որ ուշագորութիւն կգրաւեն, բոցը՝ որ վառարանին վրայ կծածանի, հողմ, ամպ, որոտմունք և բոլորնիս եղած ամեն շարժուն և փոփոխական բաներ ուշագորութիւննիս կը շարունակեմ և մտածել կուտան վրայնին. փորձառութիւնն եղելութիւններ կը բռնէ առջեւնիս, աստուծոյ ուղիղ եղրակացութիւններ հանելու եմք. բնական պատմութիւն սովորելու համար պէտք է որ զբօսանքի ատեն երկրագործին աշխատութեանց վրայ տեղեկութիւններ առնեն, պարտէզին փոփոխական վիճակը, ո՛ր սերմ ո՛ր ատեն և ո՛ր տեղ կցանեն, ծառ մը ո՛ր պտուղ կուտայ և ո՛ր չտար, ո՛ր թուշուն կամ թիթեռն արտերուն մէջ կպտտին, և ո՛րոնք լեռները՝ սովորելու են. փոքր օրագիր մ' ունենալու են ձեռքերնին, որուն մէջ գրելու են օդին վիճակը և ջերմաչափի աստիճանները. Ասոնք գիտութիւն չեն սովորեցուներ՝ բայց հետադատութեան կլարթեցունեն. Ասանկով բուն պատճառները քննուելու հետաքրքրութեան կուգան, և իմանալ կուղեն՝ թէ բնութեան այս լինչ արդիւնքն ի՞նչ պատճառի հետեանք է, ջերմութիւն, լոյս, խոնավութիւն ի՞նչ բաներ են և ի՞նչպէս կգործածուին:

Դպրոցումն զարգացնելու ամենէն բնական բանը բնական երեւոյթներ քննել եւ բացատրելու ետեւէ ըլլալն է. գործնական ուսումն է բնութեան վրայ հետաքրքրութիւն ընելը:

Նկարչութեան դասը մինակ պատկեր դժեւ չսովորեցունէր , այլ և կսովորեցունէ՝ թէ գեղեցիկները ո՞ր բաներն են . վիպասանութիւններ կարդալով աւելի հիւանդ կըլլան , եւ մեղամաղձոտութիւն կրերեն վրանին , քաղաքներու մէջ մանաւանդ անշարժ և անդործ ըլլալուն համար աւելի հիւանդոտ կըլլան . պէտք է մարմնամարդութիւն ընեն , բայց ոչ թէ նուրբ բեկրեկումներով տան մէջ հաճոյանալու , այլ ջղերն ուժովցընելու համար բաց օդի մէջ խաղալով :

Աղջնեղործութիւնը աղջկանց ուսանելու արուեստներէն է . Յունաց Աթենասը այս արուեստին հեղինակն էր . կտաւը կտրել , կտորներն իրար բերել , դանազան ձեւով հադուստներ կարել՝ ամեն վիճակի աղջկանց հարկաւոր վարժութիւն է . Հիմայ խիստ ցաւալի է՝ որ աղջիկներուն իրենց սովորած արհեստն օգտակար ապագայի մը գործածելու տեղ , պարապ բաներու եւ շուայութեանց համար կգործածեն . ամօթ բան ալ է՝ որ կիւներն իրենց վրայի զարդարանքն այնչափ շատցուցած են՝ որ սովորածնին անոր չբաւէր . Ընդհանուր սովորութեան յարմարելու համար ծանր գումարներու պէտք ունին , ասկէց է՝ որ իրենք իրենց կմնան :

Աղջիկներուն նախատեսութիւն սովորեցունել պէտք է , բայց միայն գիրքը եւ դաստիարակը չէ՝ որ կսովորեցունէ այս բանը . Բոլոր բնութիւնը՝ որուն մէջ մարդուս խելքը չհասնելու չափ խելք կայ , հրաշալի գիրք մ' է , զոր ամեն մարդ կրնայ կարդալ . Չկայ ընտանիք մը՝ որ ասոր չափ հրահանգիչ հարստութիւն ունենայ . Ասոր մէջ հարուստն ալ կայ , աղքատն ալ . Թռչուն կայ՝ որ ամուր կամ մեծ բոյն կշինէ . Թռչուն ալ կայ՝ որ փոքր կամ վեր 'ի վերոյ կշինէ . բայց իւրաքանչիւրն իւր պիտոյից համեմատ եւ կանուխէն կշինէ :

ՏԱՐԱՓՈՒԻԿ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻԻՆ

Ա Ր Զ Ա Ռ Ո Յ

Դաւառաց մէջ երկրագործութեան գլխաւոր արգելքներէն , եւ հետեւապէս հողագործութեամբ ապրող ժողովրդեան թշուառութեանց պատճառներէն մէկն ալ ատեն ատեն պատահած եղանց եւ գոմէշներու տարափոխիկ հիւանդութիւնն ու կոտորածն եղած է .

Այս սարսափելի եւ դժնդակ ախտը՝ ինչպէս տեսնուած է , շատ անգամ ամբողջ գիւղեր ամալի դարձուցած է , որով թէ տէրութեան գանձը վնասուած , եւ թէ դժբաղդ գեղացւոյն երկու ձեռքը ծոցը մնացած է : Մարդկային կենաց անագորոյն թշնամի համաճարակ ախտին պէս՝ այս ալ կենդանեաց անողոք թշնամին է . միանգամ տեղ մը մոռտ դռած ատեն , քիչ աւարով դուրս չելլէր անկէց .

Բարեխնամ կառավարութիւնը՝ ինչպէս որ մերթ Ընդ մերթ հասարակաց մէջ տիրած մարդկային ախտերու դարմանին կամ արգելման համար հայրագութ սիրով միշտ նախահոգակ կըլլայ , նոյնպէս կենդանեաց այս դժնդակ ախտին պատճառաւ՝ հասարակաց և մանաւանդ գիւղօրէից թշուառութեան ըստ կարի դարման մ'ըլլալու մտօք՝ այս անգամ արքունի բժշկական դպրոցին կողմանէ պատրաստուած յատուկ հրահանգներ խրկած է ամեն գաւառ եւ գիւղ ցրուելու համար .

Նոյն հրահանգներուն մէջ հասարակաց հասկանալի ոճով թէ նոյն ախտին գլխաւոր պատճառները և թէ պարզ և դիւրին եղանակաւ գործադրելի քանի մը կարեւոր դարմաններ նշանակուած են .

Մենք խորին շնորհակալութիւն մատուցանելով բարեխնամ կառավարութեան սոյն նախահոգակ խնամոց հա-

մար, նոյն հրահանգին գլխաւոր կէտերը քաղելով՝ հայերէն լեզուաւ հոս կոչեմք, յուսալով որ մեր դուռնացի ընթերցողաց անօգուտ ծառայութիւն մ'ըրած չեմք ըլլար:

Հիւանդութեան պարճաւերը

Հիւանդութեան գլխաւոր պատճառներն երկու են, Ա. Անասունները պէտք եղած կերպով չանուշանելով նիհարացնել, ճահիճներու քով և նեխութեամբ դարչահոտ մարգերու մէջ արածել. և մանաւանդ գոմերը չմաքրելով ցեխոտ, աղտեղի եւ զաղրահոտ պահել:

Բ. Առողջ անասուններն հիւանդութենէ բռնուածներուն քով տանել:

Հիւանդութեան նշանները

Սոյն հիւանդութիւնը երկու կերպով կ'պատահի, սառտիկ ու թեթեւ:

Եթէ թեթեւ ըլլայ՝ հետեւեալ նշանները կ'տեսնուին՝ Անասունն ախորժակը կ'կորսնցընէ, եւ չափազանց ջուր խմել կ'ուզէ, բերանը տակաւ առ տակաւ կ'սկսի պաղել, աչքերէն արցունք կ'հոսի, մազերը կ'ցցուին, առողջ եղած ատենին պէս չորացար, եւ տկար վիճակի մը մէջ կ'գտնուի:

Եթէ սաստիկ ըլլայ, այս նշանները կ'տեսնուին աւանանոյն վրայ. կ'սկսի թառանչել, բողբոլվին ուտելէ և խմելէ կ'տրուի, բերանը կ'բրիրի եւ սաստիկ պաղ կըլլայ, և շրթանց ներքին կողմը աստ եւ անդ արեան բիծեր կ'նշմարուին, շունչը սաստիկ դարչահոտ կ'ըլլայ, աւուայները կ'կրճտէ, աչքէն արցունքը թարախի պէս կըլվաղէ, եւ ընդհանրապէս ականջներն ու եղջիւրները և օտից բազուկներն երբեմն տաք և երբեմն պաղ կ'ըլլան,

տանն ատեն ալ անասունը կսարսռի և կդողայ :

Սովորաբար արիւնախառն եւ գարշահոտ որովայնա՝
ծովիւն , եւ քիչ անգամ ալ պնդութիւն կունենայ ,
եւ երբ մէջքին վրայ ձեռօք կոխես , կենդանին քաշ-
ուելով մէջքը կծռէ և կփռայնէ :

Երբ հիւանդութեան պատճառաւ սատկելու մօտ
ըլլայ , սլազ եւ գարշահոտ կերպով կսկսի ներսը պար-
պուրիլ :

Ասոնցմէ վատ կան տակաւին ուրիշ նշաններ ալ ,
որոցմով հիւանդութեան աստիճանը լաւ կրնայ որոշուիլ .
բայց ասոնք են այն գլխաւոր նշանները՝ որոցմով ամէն
մարդ ալ մէկ նայուածքով հիւանդութիւնը կրնայ
հասկնալ :

Հիւանդութեան դարձանքերը

Երբ գիւղի մը արջառոց կամ անոնց մէկ խումբին մէջ
հիւանդութիւն կենալն իմացուի , իսկոյն բոլորն ալ աչ-
քէ անցընելով՝ ո՛րչափ որ հիւանդ կենայ , պէտք է ա-
ռողջներէն զատել , և ըստ կարելոյն օգուակ տալ և մա-
քուր գոմերու մէջ իրարու ոչ այնչափ մօտ՝ կապել . կու-
նակնին քուրծով ծածկել , և առտու երեկոյ գոմերուն
լուսամուտները բանալով՝ օդը փոխել , և վերջը թաւ
գոսլա (առա չայը) , և գիւղ դեղահունդ (արտըն թօ-
խումաւ) ծխել , և խմելիք ջուրերնուն մէջ՝ մինչև թթուե-
ցնելու աստիճան քացախ լցնել , և այնպէս խմցնել . իսկ
ուտելիքի համար միմիայն խաչած գարի և վարսակ տալ :

Երբ պատահի՝ որ անասնոց մէջէն սատկող ըլլայ ,
պէտք է իսկոյն գոմէն դուրս հանելով առանց կաշին առ-
նելու՝ ձիով կամ մարդու միջոցաւ գիւղէն կամ արօտ-
ներէն հեռի տեղ մը տանել , եւ խորունկ փոս մը բանա-
լով թաղել , եւ վրան քիչ մը չմարած կիր եւ շատկէկ
հող լցունելով ծածկել :

Հիւանդութեան նշանները վրայէն անհետացած ա-
նասունները պէտք է հիւանդներէն զատել , բայց առանց

առողջներուն հետ խառնելու ուրիշ գոմ մը տանելով՝ քանի օր եւս սպասելու է, մինչեւ որ բոլորովին առողջանալուն վստահուի, եւ այնուհետեւ վնաս մը չկայ՝ եթէ առողջներուն քով տարուին ։

Անասնոց համար ըլլալիք այս զգուշութիւններն առողջապահական կանոնաց գործադրութիւն ըսել է . և թէպէտ արջառամահի կամ անասնոց այս ախտին համար բժշկական ուրիշ բաղադրութիւններ ալ կրնան ՚ի գործ դրուիլ, բայց անոնք հասարակաց համար գոյուարին ըլլալով՝ հոս չեն նշանակուած ։

Այսու ամենայնիւ դիտելու է՝ որ առողջ անասունները ճահիճներէ (պաթագըլդ) և շամբուտ (սազըդ) տեղերէ ըստ կարելոյն հեռի տարուին, և ժողովածոյ (պիրիփինթի) ջուրերէ զգուշացնելով՝ միայն վաղուկ ջուր խմցուի ։

Նոյնպէս եթէ ուրիշ գիւղ մը հիւանդութիւն կենայ՝ զգուշանալու է հոն առողջ անասուն տանելէ, և հիւանդոտ անասուն մը դուրսէն ներս առնելէ . Այս ըզգուշութեան լաւ մտադիր ըլլալու է, մինչև որ հիւանդութիւնը ջնջուի, և իսպառ անհետանայ ։

Հիւանդութենէ անպաքինած անասնոց գոմերը պէտք է կրճով բռնել և մաքուր պահել . Ուտելիքի համար գարի և վարի ոլուն կամ վիգն (պուրչադ) աղալ, և քիչ մը ջրով և աղով չաղուել և այնպէս տալ . Եւ ինչպէս որ հիւանդ անասնոց՝ նոյնպէս առողջացելոց գոմերուն մէջ պէտք է ծխանելիք ծխել, և լուսամուտներն ու դուռը բանալով՝ օդը փոխել . Այս գործողութիւնը պէտք է կատարել անասուններն արածելու խրկուած և գոմերուն պարապ մնացած միջոցին ։

Հրահանգին մէջ այս զգուշութիւնները տրուելէն յետոյ՝ մասնաւորապէս դիտողութիւն եղած է դիւզերուն մէջ դիւզուած ո՛ր եւ է աղտոտութեանց համար, որոնք սովորաբար ամառ եւ ձմեռ դիւզերուն մէջ եւ տունե-

րուն առջեւ մնալով՝ օդը կապականեն չարտաշար, եւ ամեն ժամանակ թէ՛ մարդոց եւ թէ՛ անասնոց այսպիսի հիւանդութեանց եւ անոնց ճարակելուն պատճառ կըլլան։ Ուստի նոյն հրահանգին համաձայն մենք աւադարտք կհամարիմք մեզի այն տեղացիներու ուշադրութիւնն հրաւիրել, որոց մէջ այսպիսի աղտեղութիւններ ամառ եւ ձմեռ թողուլը սովորական եղած է։

Ինչպէս որ մարմնոյ մաքրութիւնն առողջութեան օգտակար, եւ ընդհակառակն աղտեղութիւնը՝ վնասակար է, այսպէս ամենուն խելքին հասած բանն է՝ թէ օդոյ մաքրութեան ապականութիւնն ալ մեծապէս կազդէ առողջութեան եւ հիւանդութեան վրայ։

Սակայն կընամք ըսել՝ թէ մենք շատ անգամ աւելի դիտնալով՝ բայց զանցառութեամբ եւ անհոգութեամբ կ'վնասուիմք, քան թէ չդիտութեամբ եւ անխելքութեամբ։

Երանի՛ թէ հասարակաց եւ մասնաւորապէս դիւղացիներու տուած այնքան մեծամեծ զոհերն ու տոյժերը բաւական խրատ ըլլային իրենց արուած այսպիսի հրահանգներուն լաւ ուշադրութիւն ընելու, և զանոնք դործադրելու մասին անխոյժ չդտնուելու համար։

Ապաքէն տէրութեան և հասարակաց շահերը մէկ մէկէ կ'ստեղծեն, եթէ տէրութիւն մ'անխոյժ ըլլայ ժողովրդեան շահուն, իւր շահը կ'տանդէ, նոյնպէս ժողովրդեան մ'անհոգութիւնը միապէս թէ՛ իւր շահուն և թէ՛ իւր վրայ տիրող իշխանութեան շահուն կ'վնասէ։

Ուստի, երբ մանաւանդ այսպիսի պարագայներու մէջ ժողովուրդ մ'անխոյժ կ'գտնուի, որով իւր շահուն հետ տէրութեան շահը վտանդէ, ո՛չ իրայն իւր կենաց, ընչից և անձին, այլ և նոյն իսկ իշխանութեան թշնամի եղած կ'ըլլայ։

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՌՏՂՄՈՒՏ ԵՒ ԱԻԱՐԱՅՐ

ՀԱՐՑՄՈՒՆՔ ՀԱՅ — ՈՐԴԻՈՅՆ

Դաշտ ընդարձակ լուռ 'ւ անձայն
 Սուգ է առել բազմամեան ,
 Եւ այն դաշտն է Աւարայր՝
 Ուր Հայերուն քաջք հազար .
 Հոն ահիրտիք ցիր ու ցան
 Զերթ մի անթաղ դերեղման՝
 Մահու սգով կը պատեն ,
 Դաշտն ու տեսողս համօրէն .
 Աստ՛ ինձ դաշտ ամայի ,
 Ի՞նչ է քո սուգ տրտմալի ,
 Զէ՞ դու այն ես Շաւարշան ,
 Բիւրուց փառաց օթարան .
 Ուր որ Մանգուխտ կոյս սրբիկ
 Ծաղկեց շուշան դեղեցիկ ,
 Ուր Թադէի մեծն յաջորդ
 Ծագեց Հայոց լոյս երկրորդ .
 Կանկ առ և դու այ՛ Տղմուտ ,
 Մի՛ արագեր քո ճամբուտ ,
 Կայց պահիկ մի , ահանջ դի՛ր ,
 Մէկիկ մ' ունիմ քեզ խնդիր .
 Ի՞նչու այդպէս հապըշտապ
 Ալիք ալեաց տալով թափ ,
 Զերթ մի դուժկան սուրհանդակ ,
 Վաղես դնտա դու արագ :

Ո՛վ դու գետակ հայրենի ,
 Ո՛վ դաշտ լռիկ 'ւ ամայի ,
 Խնդրեմ , տուք ինձ պատասխան ,
 Ի՞նչու ձեր սուգ , վիշտք այդ քան :

Կասեց Տղմուտն առժամայն
 Զերթ յորդաջուրն Յորդանան ,
 Եւ զինչ անցորդ մ' յետհայեաց
 Դարձուց գլուխն և ասաց . —

Զիս զի՞ հարցնես ո՛ր մանուկ ,
 Թէ է՞ր արդեօք քո վիշտ , սուգ ,
 Վշտահարին ըստփանք .
 Զե՞ն մի ողբ , լաց , հառաչանք .

Այս դաշտ ' զոր դու կտեսնես ,
 Հայ քաջերուն էր կրկէս ,
 Ուր որ Պարսից կրակապաշտ
 Հաղարներով զարկին վաշտ .

Այդ սև ոսկերք ու կմախք
 Վատ Պարսիկներն են անթաղք ,
 Զորս չընդունեց իրեն ծոց
 Նուիրական հողս Հայոց .

Զայն ո՛չ թրջեց իմ վտակ ,
 Եւ ո՛չ կաթեց շուր լուանակ .
 Բանի՛ ոսկերքդ դադիր
 Անկան 'իյայդ սուրբ երկիր .

Այդ դաշտին մէջ խմբեցան
 Վեց բիւր կարիճք հայկական ,
 Ընդդէմ երսուն բիւր Պարսից ,
 Այն ժանտ աղգին պղծալից .

Հայ բանակին տայր հրաման
 Առիւծ Մամիւռնըն վարդան ,
 Իսկ բանակին Սասանեան
 Նիւսալաւուրդն Մուշկան .

Բայց քան զՄուշկան կայր մի վատ ,
 Եւ այն վասակն ապիրատ ,
 Օ՞ձ չարաթոյն եւ դաժան .
 Գարւած եղբարցն արեան — .

Ա՛հ , անխեղ յիշատակ ,

Ա՛հ , սիրտ անգութ դժընդակ . . .

Անէ՛ծք անոր , որ Հայ ծնաւ ,

Այլ Պարսիկ , ո՛չ Հայ մեռաւ , —

Հոտ պարզել էր մին բանակ

Արև առիւծ գրօշակ ,

Միւսոյն վերայ սաւառնէր

Սրժուենշան , խաչ — լաթեր ,

Ժամն էր հասել յարձակման ,

Զարկան բանակք երկոքեան ,

Զոյգ բարկաճայթ ամպի նման՝

Շանթեն , գոռան փայլ կտան :

Կտրիճք Հայոց համօրէն

Կարծես առիւծ դարձել են ,

Եւ սատակօք Պարսրկին

Զայդ բոլոր դաշտ ծածկեցին ,

Ո՞վ էր տեսել զիս յայն օր ,

Եւ այս յորձանքս իմ պղտոր ,

Հեղեղ մ' էի , դե՛տ արեան ,

Եւ Շաւարշան լի՛ճ արեան :

Այն արիւննուտ մէջ ծովին

Լող գայլը վարդան կտրովին ,

Հեծել էր նա յիւր ճերմակ ,

Զարնէր ընդ աջ և ահեակ :

Յրուեցաւ գունդըն մատեան ,

Զոր Պարսք անմահ կկարդան ,

Մոսկաց ընդ այն եւ Մուշկան ,

Կանչէր ըզփիղս յօգնական :

Սակայն ափսո՛ս իւր խելքին ,

Վարդան չէր հոն , այլ յերկին ,

Հոն քաջերովն իւր հաղար

Առնուլ սրբոց հետ դադար :

Եւ անօրէնն այն վասակ

Փախչի , թաղչի փղաց տակ ,

Որ չսատկի , ողջ մնայ ,

Եւ 'ի Հայոց ելնէ գահ :

Բայց աղքուրացք անհաւատ՝

Թէ պատիժէ կան ազատ ,

Ո՞ր է ապա Աստուածն այն
Չարագործաց վրիժառան : —

Կո՛ց դու մատնիչ , չար Յուդա ,
Սիրտ անողորմ և դժնեայ ,
Մերութանէն չառի՞ր դաս ,
Որ պատիժէդ խոյս կտաս :

Տէ՛ր աեմնէ քո դատաստան ,
Մինչև սատկիս շան նման ,

Այսպէս հասաւ յիւրն աւարտ .
Այն յաղթական քաջաց մարտ ,
Կուղե՞ս գիտելքան ամէն ,
Թո՛ղ քեզ պատմէ եղիչէն :

Արդ ես գետակ հայրենի
Որ զայս ամէն փառք տեսի ,
Եւ յաջս ու ձախ գիւղ , աւան ,
Երբեմն էի մարդաստան ,

Իսկ արդ թափուր ամայի ,
Ձիք որ ափիս մօտ բնակի ,
Ինչպէս չողբամ Հայ՝ զաւակ
Յայն օրերուս յիշտտակ :

Այս խեղճութեան բուն պատճառ .
Են վասակներ ժանտ ու չար ,
Այն անիծեալք ազդատեաց
Խորթ զաւակունք հայրենեաց :

Բայց թէ ըլլայ՝ որ անդրէն
Այլ վարդաններ ոտք ելնեն ,
Յայնժամ լացերս յերդ փոխուին ,
Այս միակ յոյսս է վերջին :

Տղմուտ զայս ետ պատասխան ,
Եւ զինչ շղթայ մի երկայն
Տարածեցաւ ՚ի դաշտին՝
Մինչ խառնեցաւ երասխին :

ԱՐԱՐԱՅԻ ԱՌԱԿ

ԿԱԹԻԼ ԶՐՈՅ

Ի խորս ծովու կաթեցին ամպք շիթ մի ջուր :
 Յոր վաղէին ալիք զալեօք ընդ ահուր .
 Շիթն յայն վիճակ թախծեալ ինքնին եւ ասաց ,
 Չի՞ ինձ աւաղ խառնիլ յայս դու ծովս ալեաց :
 Երէկ յամպոց մէջ շողայի ես հանդարտ ,
 Եւ արդ թշուառ քան զթեթեւ այս սաղարթ ,

Ծփեալ յալեաց բարդ :

Յայս քաղցր հառաչ 'ի դուր շարժեալ անմահին
 Յաման խեցւոյ փոյթ ամփոփէր զեղկելին ,
 Ուր փոխեցաւ 'ի մարդարիտ պատուական ,
 Եւ փայլեցաւ ապա 'ի թագս արքունեան :

Ընդ առական արքրականն հանճար
 Ուսուցանէ . Տէր բարձր առնէ զայր խոնար :

ԿԱՏԱՂՈՒԹԻՒՆ

Չարհարելի հիւանդութիւններէն մէկն ալ այս է :
 Եւրոպայի մէջ այս հիւանդութիւնը շատ անգամ դի-
 ւորուած է առաժ , եւ ուշադրութեամբ տօր պատ-
 ճառները , նշանները եւ արդիւնքները քննած են .
 բայց դիտութիւնը բաւական որոշ կերպով մը չէ կրցած
 իմանալ այս հիւանդութեան ի՞նչ ըլլալը , որպէս զի կա-
 ռող ըլլայ զգուշաւոր միջոցներ գտնել ասոր առջեւն առնե-
 լու համար . Շատ բաներ գրած եւ խօսած են կատաղու-
 թեան վրայ . սակայն ասոնցմէ եւ ոչ մէկուն կարեւոր
 րութիւն տալով , գաղղիացի Պլաթէն կոչուած ճարտար
 բժշկին կատաղութեան բայ ըսածներէն մաս մը նշա-

նակենք, իրրեւ աւելի վստահութեան արժանի մարդու մը խօսքեր :

— « Հիւանդութիւն մը չկայ, կըսէ Պ. Պլաթէն, որ այնչափ երկիւղ եւ սարսափ աղղէ՝ որչափ կատաղութիւնը. միշտ մահ եւ վարհուրելի մահ յառաջ կըբերէ. նատաղութեան ընդունակ են շունը, կատուն, գայլը եւ աղուէսը. Այս հիւանդութիւնը մարդուս կհասցորդուի, բայց մարդ զայն ուրիշի մը չկրնար հաղորդել. թէպէտ եւ ոմանք կկարծեն՝ թէ ասիկա հաւանական է » :

Աւելի շունը կհաղորդէ կատաղութիւնը մարդուն, այն շունը՝ զոր շատերը հաւատարիմ եւ իրենց ընկեր բարեկամ կհամարին :

Ընդհանրապէս կկարծուի՝ թէ կատղած շունը սովորաբար խածանել կուզէ, ջուրէն կփախչի եւ չկրնար խմել. իր տիրոջն առջև կսկսի աւելի քծնիլ, որպէս թէ իր օգնութիւնը կպահանջէ :

Շան կատաղութեան նշաններն իսկոյն չեն յայտնուիր. սովորաբար իր հայեցումածը տխուր, եւ կերպարանքն ալ սև կըլլայ, եւ ոչ ինչ կրնայ կենդանացնել իր ուրախութիւնը. աստ եւ անդ կշրջագայի, եւ կարծես թէ զինքը դրդող եւ անհանգիստ ընող գաղտնիքի մը կինտուէ. երբեմն երկիւղով եւ զարհուրանօք կհաջէջ, եւ ունալով օդը կխածնէ՝ որպէս թէ ուրուական մը բռնել կուզէ. երբեք իր բնակարանէն եւ իր տիրոջմէն չհեռանար. եթէ զինքը ջնեղեն, հառաչանքներ արձակելով՝ կսատկի օգնութեան, յուսալով եւ առանց մէկը խածանել ուզելու. Սակայն գիտնալու է՝ թէ բնականապէս վայրենի եղող շան մը կատաղութիւնն հետ զհետէ կաւելցնէ իւր վայրագութիւնը եւ չարութիւնը :

Կատղած կենդանւոյն ձայնը բիրտ եւ սուր կըլլայ. ասիկա իր կատաղութեան ամենէն ստույգ նշաններէն մին է. բոլորովին ուրիշ կերպ կսկսի հաջել, եւ եթէ մէկն այն տեսակ հաջում մը լսէ, ամենեւին մտքէն չհանէր :

Շուները բնագոյում մ' ունին, որ իրենց կճանչցնէ կատղած շունը, եւ իրմէ խոյս կուտան :

Գաղղիոյ մէջ օրէնք սահմանուած է՝ որ դուրս ելած շուները ցուկակապ ունենան, որպէս զի չկրնան մէկու մը

փնայ հասցունել . Պ. Պլաթէն կըսէ , և կրնանք ընդ ունիլ իր կարծիքը՝ թէ այս զգուշութիւններն անբաւական և աւելի փնասակար են . որովհետեւ տարւոյն աւելի տաք օրերը 'ի գործ կդնեն այս տեսակ զգուշութիւնները , մինչդեռ փետրուար , նոյեմբեր ամսոյ մէջ է՝ որ կատաղութիւնը շան վրայ կուգայ . ցուկակապը , կյաւելու դարձեալ Պ. Պլաթէն , կնեղէ շունը , և շատ անգամ կհիւանդացնէ , և կատաղութեան աստիճանին հասնելու կօտեցնէ զինքը . կատղած շունը միշտ ցուկակապը վրայէն նետելու միջոցը կրնայ դանել , և դիմացը ելլողը խածանել . Պ. Պլաթէնի այս կարծիքներն ընդհանրապէս ընդունելի եղած չեն , շատերը կըսեն թէ պէտք է որ փուղոցներուն մէջ գտնուած շուները ցուկակապ ունենան .

Եւրօպիոյ աւելի կամ նուազ ճարտար անասնաբոյժք եւ բնագէտք կատաղութեան վրայ շատ տեսակ քննութիւններ ըրած եւ ջանացած են այս հիւանդութեան պատճառներն իմանալ , բայց մինչև ցարդ , և ոչ ոք ստոյգ հետեւութեան մը հասած է .

Միայն գիտնալ պէտք է՝ թէ կատաղութիւնը միշտ զարհուրելի է , եւ չարաչար մահ կպատճառէ . պէտք է որ զգուշութիւններ ընենք կատղած շան մ' առջևէն խուսափելու , որպէս զի իրեն զոհ չերթանք .

Եթէ անզգուշութեամբ մէկը կատղած շունէ մը խածնուի , ամենէն ստոյգ դարմանը՝ խածնուած տեղն անմիջապէս և առանց ժամանակ անցնելու հրով կամ տաք երկաթով այրելն է .

Ո՛րչափ մեղադրանաց և պարտաւանաց արժանի են այն ծնողք՝ որ թոյլ կուտան իրենց փոքրիկ զաւակաց փողոցներն երթալու , ուր շուներով լի է . Պարզապէս , ծնողք իրենց անզգուշութեան պատիժը գտած կըլլան՝ եթէ պատահի որ կատղած շուն մը զաւակներէն մէկուն վրայ յարձակի , և թշուառ մանուկը կատաղի կենդանւոյն զոհ երթայ . ինչպէս շատ անգամ պատահած է .

ՅՈՅՍ Ը կերեւի ամիսն անդամ մը 64 Երեսէ բաղկացեալ
տետրով մը : Դիմն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք
արծաթ մէճիտիէ : Վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճի-
տիէ ոչոանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԵՐ

Կ. ՊՕԼԻՍ . Գրականաւ եղբարք Գալաֆեան . Չաքմաք-
ճըլար եօզուշու .

ԲԵՐԱ . Ելակալաճառ Ստեփան աղա Վուկերեան , Տօղրու եղ
պարագան , թիւ 173 .

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ . Մ. Յովհաննէս աղա Եաղըճեան

ԱՏԱՐԱԶԱՐ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան

